

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA BOHEMISTIKY

Šárka BUKOVSKÁ

CÍRKEVNĚSLOVANSKÝ PENITENCIÁL ČESKÉHO PŮVODU

CHURCH SLAVONIC PENITENTIAL OF CZECH ORIGIN

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: Doc. Miroslav VEPŘEK, Ph.D.

Olomouc 2015

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně na základě citované literatury.

V Olomouci 20. 4. 2015

.....

Zde bych chtěla poděkovat svému vedoucímu práce doc. Miroslavu Vepřkovi, za vedení mé práce, ochotu, vstřícný přístup a cenné rady a připomínky, díky kterým jsem mohla tuto práci napsat.

OBSAH

ÚVOD	5
1. CÍRKEVNĚSLOVANSKÉ PÍSEMNICTVÍ	7
1.1. Církevněslovanské písemnictví a jeho kořeny	7
1.2. Církevní slovanština a její redakce.....	9
1.3. Kontinuita staroslověnského písemnictví.....	11
1.4. Českocírkevněslovanské památky.....	12
1.5. Potlačování staroslověnské vzdělanosti v Čechách.....	14
1.6. Význam české církevněslovanské vzdělanosti.....	16
2. PENITENCIÁL.....	17
2.1. Penitenciál Někotoraja zapověď.....	17
2.2. Datace a provenience Někotoroj zapovědi	19
2.3. Význam penitenciálu Někotoraja zapověď	19
3. OBSAH	21
3.1. Soupis hříchů.....	21
3.1.1. Paralely s jinými písemnými památkami	22
3.1.2. Druhy pokání.....	23
3.1.3. Speciální hříchy.....	29
4. LEXIKÁLNÍ ANALÝZA.....	32
4.1. Analýza vybraných staroslověnských lexémů	32
4.2. Lexémy spjaté s českým prostředím.....	39
4.3. Syntax příznačná pro české prostředí	42
4.4. Hláskosloví příznačné pro české prostředí	43
4.5. Synonymní výrazy.....	43
ZÁVĚR	45
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	47
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	49

ÚVOD

Předmětem této bakalářské práce je církevněslovanský penitenciál Někotoraja zapověď, jenž je významnou památkou především v kontextu českého církevněslovanského písemnictví a zároveň zajímavou památkou na poli penitenciálních a církevněprávních textů. Někotoraja zapověď je nepříliš rozsáhlý soubor pokání za dané hříchy, který se nám dochoval v církevněslovanském opise pocházející ze 14. – 15. století. Vznik této památky se však datuje na století mnohem dřívější, a totiž na století 11., neboť již na počátku 12. století cituje z této památky novgorodský kanonista Kirik. Na tento epitimejník poprvé upozornil S. I. Smirnov, jenž ve své práci¹ penitenciál otiskl a provedl jeho podrobný rozbor. Velkým přínosem k tomuto tématu je studie Josefa Vašici,² ve které Vašica prokázal český původ Někotoroj zapovědi. Penitenciál Někotoraja zapověď je velmi zajímavou památkou, jelikož na svůj nevelký rozsah představuje bohatý a různorodý materiál, a to jak z pohledu obsahové stránky, tak z pohledu stránky jazykové. Ačkoliv by mělo jít o text s kanonickými předpisy, v Někotoroj zapovědi se nachází mnoho až protikanonických a folklórních prvků, jež reflektují soudobé zvyky, tradice, historii a potřeby kající praxe místa vzniku tohoto textu. Někotoraja zapověď tak nenese příliš velkou hodnotu jako církevní text, má však zásadní význam pro poznání zvyků a hodnot společnosti, která tento text užívala ve své zpovědnické praxi. Text je rozmanitý rovněž po jazykové stránce, neboť se zde objevují prvky latinské, řecké i ruské, avšak nachází se zde mnoho prvků českých, na nichž se dá český původ památky doložit. Penitenciál je příručka určená výhradně kněžím, proto se z dob latinské liturgie zachovala většina penitenciálů v latině a nepřekládala se do domácích jazyků. Výjimečná situace nastala koncem 9. století, kdy se na Velké Moravě začala praktikovat liturgie v domácím slovanském jazyce, který se stal zároveň jazykem spisovným. V té době byl přeložen nejstarší penitenciál s názvem Zapovědi sv. otců. J. Vašica správně upozornil na to, že jestliže byl v 11. století pořízen nový penitenciál, svědčí to o početné vrstvě kněží, kteří neuměli dostatečně dobře latinsky a vyvrací se tak domněnka některých badatelů, že slovanské písemnictví v 11. století v Čechách neexistovalo nebo sehrálo zanedbatelnou roli.³

¹ Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номоканунецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912.

² Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 31–48.

³ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 47.

V této práci si uvedeme penitenciál Někotoraja zapověď v kontextu českého církevněslovanského písemnictví. Nastíníme zde celý vývoj českého písemnictví od počátků cyrilometodějské tradice z konce 9. století až po definitivní vyhnání slovanských kněží ze Sázavského kláštera na sklonku století 11. Zmíníme nejdůležitější památky v české redakci církevní slovanštiny a potvrdíme kontinuitu staroslověnského písemnictví na Velké Moravě a v Čechách v 10. a 11. století. Poté si podrobněji představíme text penitenciálu a jeho úlohu v českocírkevněslovanském písemnictví. V praktické části se nejdříve zaměříme na obsahovou stránku textu. Uvedeme soupis všech hříchů a paralely některých částí penitenciálu s jinými texty. Provedeme analýzu zastoupených druhů pokání, neboť ukazují na soudobé hodnoty a speciálně se budeme věnovat posledním dvěma statím penitenciálu, které jsou návodem jak takové pokání zkrátit či nahradit. Na konci tematické části vybereme speciální hříchy, které svým obsahem odkazují k českému prostředí. Poté bude následovat analýza jazyková. Nejdříve se zaměříme na vybrané staroslověnské lexémy a jejich výskyt v dalších staroslověnských památkách a etymologii. V dalších třech podkapitolách budeme zkoumat české prvky a to jak v rovině lexikální, tak v rovině hláskoslovné a syntaktické. V poslední podkapitole jazykové části zanalyzujeme užití několika synonymních výrazů pro označení téhož denotátu.

Text citovaný z penitenciálu je ponechán v cyrilici a v práci je zapsán pomocí fontu Kliment, jehož autorem je Kiril Rybarov a který byl vytvořen v rámci vnitřního grantu UP, jehož řešitelkou byla doc. PhDr. Helena Bauerová.

1. CÍRKEVNĚSLOVANSKÉ PÍSEMNICTVÍ

1.1. Církevněslovanské písemnictví a jeho kořeny

Církevněslovanským písemnictvím⁴ rozumíme fázi literární tvorby, jež byla pěstována jazykem české církevní slovanštiny v Čechách v 10. a 11. století. Tato fáze církevněslovanského písemnictví a obecně vzdělanosti navázala na velkomoravskou tradici. Ta se počíná již rokem 863, kdy na Velkou Moravu přišli na žádost knížete Rostislava věrozvěstové Konstantin-Cyril a Metoděj. Rostislav žádal byzantského císaře Michala III. o vyslání učitelů na Velkou Moravu oficiálně za účely jazykových. Žádal učitele, kteří by v domácím jazyce hlásali křesťanskou víru. Je však jasné, že šlo o více než jen jazykovou motivaci. Šlo především o vymanění se z vlivu mocné sousední Franské říše, a získat spojení v Byzanci. Na Velkou Moravu se tedy vydali soluňští bratři Konstantin-Cyril a Metoděj, kteří na toto území přinesli, pro misijní účely vytvořený, jediný spisovný slovanský jazyk, staroslověnštinu. Dnes je prokázáno, že staroslověnština vychází ze slovanského nářečí z okolí Soluně. F. V. Mareš uvádí, že „[...] slovanské jazyky (nebo spíše dialekty) si v 9. století byly velmi blízké, mnohem bližší než později, anebo až dnes.“⁵ Staroslověnština vytvořená soluňským Konstantinem tak nebyla nějakým pomocným cizím jazykem, ale byla na Moravě považována za domácí, spisovný jazyk. Samozřejmě se však novému prostředí přizpůsobila, hlásky nebo celé lexémy Moravě neznámé, nebyly užívány. V letech 863–885 se tak vyvinula moravská verze staroslověnštiny, která měla charakter nadnářeční, neboť stála nad dialekty moravskými i panonskými.⁶ Po Metodějově smrti v roce 885 byla staroslověnská vzdělanost násilně potlačena knížetem Svatoplukem a po zániku Velkomoravské říše v roce 906 nejsou žádné doklady o tom, že by se na moravském území staroslověnština dále pěstovala. Je však velmi pravděpodobné, že se staroslověnská liturgie a vzdělanost rozšířila již za časů existence Velkomoravské říše do dalších zemí. F. V. Mareš uvádí mezi historickými prameny *Život Konstantinův* a *Život Metodějův* jako doklady o kontaktu Moravy s Charvátskem, ale také s panonskými Slovany, Polskem či Bulharskem.⁷ Do Čech se staroslověnština dostala rovněž za Velkomoravské říše, dokonce za života Metoděje, neboť v Kristiánově legendě

⁴ Termín církevní slovanštiny užíváme dle vymezení F. V. Mareše. Mareš, F. V.: *Církevněslovanské písemnictví v Čechách*. In *Cyrilometodějská tradice a slavistika*. Torst, Praha 2000, s. 256–327.

⁵ Tamtéž, s. 258.

⁶ Tamtéž, s. 259.

⁷ Tamtéž, s. 257.

nalezneme údaj o pokřtění knížete Bořivoje a jeho manželky Ludmily na Moravě samotným Metodějem. Tento křest se nejčastěji datuje rokem 883. Prameny dále hovoří o tom, že na cestě českého knížete Bořivoje zpět do Čech jej doprovázel mimo jiné kněz Kajich, jenž byl „znalec slovanské knižní aktivity“⁸ a jeho doprovod knížete Bořivoje je považován za jednu z prvních cest staroslověnštiny do Čech. Proti tomuto vystoupil František Graus, jenž ve své studii zpochybňuje kontinuitu staroslověnské liturgie a vzdělanosti a především to, že by se staroslověnská liturgie a vzdělanost rozvíjela v Čechách již v 10. století, neboť v pramenech nejsou zmínky o nějakých slovanských centrech, kde by se staroslověnská liturgie mohla takto rozvíjet.⁹ Na tento podnět reaguje David Kalhous názorem, že pro pěstování staroslověnské vzdělanosti netřeba velkých institucí, neboť: „[...] staroslověnština byla velmi blízká jazyku, jakým se zřejmě v té době v Čechách mluvilo. Jako takovou ji pochopitelně museli ovládat všichni kněží, kteří v tehdejších Čechách působili. Jediný problém mohla představovat zvláštní abeceda. Tuto překážku však sotva můžeme považovat za fatální.“¹⁰ Tato práce počítá s předpokladem, že se staroslověnština dostala do přemyslovských Čech již na konci 9. století, tak jak ji časově vymezuje F. V. Mareš, který ve své studii¹¹ stanovuje dolní časovou hranici kolem roku 885, kdy po Metodějově smrti a násilném potlačení slovanské liturgie a vzdělanosti počítá s tím, že někteří Metodějovi žáci utekli kromě do Bulharska a dalších zemí také do Čech. Od této doby mluvíme o církevní slovanštině, která zaniká na přelomu let 1096–1097, kdy byla násilně potlačena, tentokrát za vlády knížete Břetislava II. Potom zde následuje dlouhý časový úsek, kdy v žádných pramenech nebylo nalezeno zmapování tehdejší české jazykové a liturgické situace. Slovanská liturgie byla znovu obnovena až za vlády Karla IV., kdy měla naprosto odlišný charakter, a proto se do církevněslovanského písemnictví z Marešova pohledu již nezařazuje.¹²

⁸ Večerka, V.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010, s. 31

⁹ Graus, F.: Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách. *Český časopis historický*, 14, 1966, s. 479–495.

¹⁰ Kalhous, D.: Slovanské písemnictví a liturgie 10. a 11. věku. *Český časopis historický*, 108, 2010, s. 18.

¹¹ Mareš, F. V.: Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In *Cyrilometodějská tradice a slavistika*. Torst, Praha 2000, s. 256.

¹² Tamtéž.

1.2. Církevní slovanština a její redakce

Jazyk církevní slovanštiny, jak jsme naznačili výše, se nerozvíjel pouze v Čechách, ale i v dalších zemích. Právě kvůli tomu rozlišujeme několik redakcí církevní slovanštiny. V Čechách mluvíme o české redakci církevní slovanštiny, v památkách je ovšem nejlépe dochovaná bulharská redakce, která byla doposud základem staroslověnských gramatik. Dále sem patří redakce charvátskohlaholská, ruská, srbská a rumunská. „Církevní slovanština slouží v různých redakcích jako spisovný jazyk mezislovanský; po celý středověk a namnoze i dále do novověku zprostředkovává výměnu literárních hodnot mezi Slovy.“¹³ Jednotlivé redakce jsou samostatnými uzavřenými standardizovanými celky, ovšem nejsou nepropustné a díky vzájemným kontaktům a výměně památek nalezneme řadu památek smíšené redakce. Nejdolnější však zůstává lexikum, které tím pádem hraje velkou roli při jazykové analýze konkrétních památek. K rozrůznění jednotlivých redakcí došlo již v 10. století jazykovým vývojem, který se projevil převážně zásadními hláskoslovnými změnami. „Podstata vývoje byla všude stejná, všem jazykům společná, výsledky však byly v různých částech slovanského území různé.“¹⁴ Památky všech redakcí byly psány jedním písmem, hlaholicí. Památky vzniklé na českém území jsou však většinou dochovány v pozdějších opisech a v cyrilici. Toto opisování se projevuje na jazykové stránce textů. Existují i památky napsané čistě českou církevní slovanštinou, mezi ně Mareš řadí Pražské zlomky, hymnus Hospodine, pomiluj ny, Levínský nápis a Svatořehořské glosy. Více památek je zachováno v pozdějších opisech pořízených v Charvátsku či na Rusi, ovšem jazyk těchto památek se skládá ze dvou vrstev. První je starší vrstva redakce české a druhá je novější vrstva redakce charvátské nebo ruské.¹⁵ Přítomnost těchto dvou vrstev svědčí o tom, jak moc se v památkách projevuje místo jejich vzniku i jejich další osud. Původ památek lze ovšem zjistit i z nejazykových atributů, například z obsahové stránky.

F. V. Mareš položil otázku: „zda jazyk, v němž se prvky staroslověnské prolínají s prvky živých jazyků slovanských, je skutečně církevní slovanštinou s bohemismy, rusismy atp. nebo zda je to čeština, ruština, charvátština atd. s paleoslovenismy,

¹³ Mareš, F. V.: Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Torst, Praha 2000, s. 264.

¹⁴ Tamtéž, s. 261.

¹⁵ Tamtéž, s. 270.

s příměsí prvků staroslověnských.¹⁶ Tuto otázku vyvolávají především badatelé z okolních zemí, kde se dříve užívala církevní slovanština. Zatímco čeští filologové vždy uvádí jazyk památky jako českou redakci církevní slovanštiny, například Bulhaři, Makedonci, Rusové i Slovinci označují jazyk svých památek za bulharský, ruský, slovinský atp. s prvky církevní slovanštiny. F. V. Mareš se snaží toto označení zpochybnit. Pokud by se provedl procentuální výzkum zastoupení prvků jednotlivých jazyků, čistě lingvisticky by stejně nebylo možné rozlišit, kde končí dialekt a začíná samotný jazyk. Mareš proto uvádí několik argumentů mimojazykových.¹⁷ Rozhodujícím kritériem je podle Mareše funkce, kterou daný jazyk plní. Církevní slovanština byla jazykem mezislovanským, což dosvědčuje fakt, že docházelo k vzájemné výměně písemností, které se pak pouze upravovaly, avšak nepřekládaly. Druhým argumentem jsou úpravy jedné redakce podle jiné, zdařilejší redakce. Mareš zde uvádí především vliv jihoslovanský na ruskou církevní slovanštinu a vliv ruské církevní slovanštiny na chorvatskou a srbskou. Třetí argument zní: „Kdyby různé redakce církevní slovanštiny nebyly považovány za jeden spisovný jazyk, nebyl by pochopitelný a vysvětlitelný zjev, že běžně existují texty redakce smíšené, někdy i několikanásobně.“¹⁸ Dále Mareš upozorňuje, že jestliže o samostatnosti spisovného jazyka dnes rozhoduje sama společnost, měli bychom se podívat na to, jak o svém jazyce smýšlela společnost tehdejší. Mareš uvádí několik přímých pramenů, kde písaři o svém jazyku vždy mluví jako o jazyku slovanském, nikdy se nesetkáme s jazykem bulharským, ruským, moravským apod., přestože své národy nazývají jmény jako Bulhaři, Rusové či Moravané. Je tedy jasné, že tehdejší společnost chápala církevní slovanštinu jako společný jazyk slovanský. Mareš navíc poznamenává, že spisovné slovanské jazyky navazovaly při svém tvoření na jazyk lidový, nikoliv na příslušnou církevněslovanskou redakci.¹⁹ Těmito argumenty tedy Mareš jasně obhájil tvrzení, že církevní slovanština byla nadnárodním mezislovanským jazykem, jenž se realizoval v několika národních redakcích.

¹⁶ Mareš, F. V.: Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Torst, Praha 2000, s. 265.

¹⁷ Tamtéž, s. 266–267.

¹⁸ Tamtéž, s. 266.

¹⁹ Tamtéž, s. 265–267.

1.3. Kontinuita staroslověnského písemnictví

V Čechách v 10. a 11. století se nepoužívala pouze církevní slovanština, ale také latina. Existují památky z této doby jak církevněslovanské, tak latinské. Z toho vyplývá, že v Čechách v raném středověku se vedle latinského písemnictví uplatňovalo i slovanské. Je však vůbec možné, aby vedle sebe existovaly dvě rozdílné liturgie, jedna západní a jedna východní? V tomto jsou badatelé rozděleni na dva tábory. Jaké existují nějaké doklady o nepřetržité kontinuitě cyrilometodějského písemnictví a liturgie mezi Velkou Moravou a přemyslovskými Čechami 10. a 11. století? Dokladem toho, že latinská a slovanská liturgie nemusí nutně stát v rozporu, svědčí to, že Cyril a Metoděj, spolu s dalšími kněžími, byli vysvěceni v Římě. Řím dokonce schválil staroslověnské liturgické knihy. R. Večerka²⁰ také upozorňuje na vzájemné citace a parafrázování v latinských a slovanských textech. Podpora latiny slovanskými kněžími je zřejmá v Životě Metoděje, kde se píše, že Metoděj doporučoval jako svého nástupce Gorazda výslovně proto, že byl znalý latiny. Tento výrok sice nemusí být pravdivý a může být pouze literárním motivem. R. Večerka však tvrdí, že i v tomto případě má tento argument svou váhu.²¹ Mezi přívržence kontinuity slovanského písemnictví patří většinou lingvisté, kteří na základě jazykové analýzy textů kladou určitý počet církevněslovanských památek právě do přemyslovských Čech 10. století. Situace je ztížená vzhledem k tomu, že většina památek se dochovala ve starších opisech a v jiných zemích. Ale i tak se daří, s větší nebo menší jistotou, odhalit památky, jež pochází z Čech. Výčet šestadvaceti památek, u nichž jsou známky českého původu, sepsal F. V. Mareš ve své knize.²² Sám autor však uvádí, že nesporné jsou pouze tři. Jedná se o I. a II. staroslověnskou legendu o sv. Václavu a píseň Hospodine, pomiluj ny. Odpůrci kontinuity, mezi něž patří například F. Graus²³ nebo D. Třeštík,²⁴ tvrdí, že rozvíjení latinské a slovanské vzdělanosti, jakožto dvou protikladů není možné. Třeštík zpochybňuje dataci památek již do 10. století a klade je do období

²⁰ Večerka, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010, s. 32.

²¹ Tamtéž.

²² Mareš, F. V.: *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. Wilhelm Fink Verlag, München 1979, s. 218–221.

²³ Graus, F.: Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách. *Český časopis historický*, 14, 1966, s. 479–495.

²⁴ Třeštík, D.: Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století. Představy a skutečnost. In: Sommer, P. (ed.): *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha 2006, s. 219–236.

pozdějšího.²⁵ F. Graus zpochybňuje především autorství zmíněných textů. Připouští, že se v textech objevují stopy českého prostředí, upozorňuje však, že to ukazuje pouze na původ autora, nikoliv na místo vzniku. Podle Grause mohl být autorem Čech, ovšem nežijící v Čechách nebo autor nemusel být ani Čech, ale mohl být pouze učen nějakým Čechem. Podle Grause totiž žádné prameny výslovně neříkají, že by kněží po vyhnání z Velké Moravy utekli do Čech. V historických pramenech Graus nenachází zmínku o slovanských centrech v Čechách, a proto je podle jeho názoru vyloučeno, aby se v Čechách pěstovalo slovanské písemnictví a liturgie.²⁶ Toto Grausovo tvrzení i Kalhousovy protiargumenty, že není třeba hledat velkých slovanských center, jsme zmínili již výše. Uveďme si i další argumenty podporující kontinuitu slovanské vzdělanosti Velké Moravy a přemyslovských Čech.

1.4. Českocírkevněslovanské památky

Již jsme naznačili, že nejpřesvědčivějšími doklady o kontinuitě staroslověnského písemnictví a liturgie jsou české jazykové atributy, jež poukazují na souvislost s českým či moravským územím. F. Graus sice zásadně rozlišuje původ autora a původ památky, avšak z textů lze někdy vyčíst mnohem víc než jen pár českých slovíček. Na základě znalostí jiných textů lze například vyčíst i vývoj, který dokazuje jistou posloupnost. Příkladem může být shrnutí rozboru Kyjevských listů F. V. Marešem, které dokazuje, že v Čechách v 10. století „[...] pokračuje vývoj, započatý v moravské variantě staroslověnštiny.“²⁷ Mareš je názoru, že Kyjevské listy náleží ještě do velkomoravského písemnictví, neboť obsahují „mši typického patrona cyrilometodějské mise, sv. Klimenta.“²⁸ V textu se vyskytují staroslověnské střídnice *št*, *žd* za praslovanské *tj/kt*, *dj*. Až v pozdějším období byly českými střídnicemi *c*, *z*, které však známe i na Velké Moravě, proto je nutné zařadit Kyjevské listy do nejstarší etapy velkomoravského písemnictví. I další charakteristika hláskosloví v Kyjevských listech, co se týče například *jerŭ* a *nosovek*, odpovídá nejstarší podobě staroslověnštiny. Dalším argumentem je typ písma Kyjevských listů, kterým je nejstarší typ hlaholice, ze kterého patrně vychází písmo v Pražských zlomcích

²⁵ Tamtéž, s. 191–195.

²⁶ Graus, F.: Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách. *Český časopis historický*, 14, 1966, s. 479–495.

²⁷ Mareš, F. V.: Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In *Cyrilometodějská tradice a slavistika*. Torst, Praha 2000, s. 269.

²⁸ Tamtéž, s. 270.

a z tohoto typu se pak vyvinula i bulharská a charvátská hlaholice. Velmi archaický je i užitý pravopis, jenž odpovídá velkomoravskému období. Užívání diakritických značek poukazuje na to, že písař byl školený řecky.²⁹ Na těchto attributech je vidět, že jazyková i obsahová stránka jasně ukazuje na určité období staroslověnské etapy, konkrétně již na 9. či 10. století. Spojitost Kyjevských listů s Pražskými zlomky, kterou kromě Mareše podrobněji popisuje i Večerka,³⁰ je zároveň důkazem kontinuity velkomoravského a českého církevněslovanského písemnictví. Kontinuitu potvrzuje také žánrové zastoupení památek na Velké Moravě a v přemyslovských Čechách. „Všechna odvětví, zastoupená už na Moravě, se dále doplňují a rozvíjejí, ale není známo, že by přibýlo něco tematicky a druhově podstatně nového. Církevněslovanské texty českého původu obsahují texty biblické (navíc je tu jeden apokryf), dále texty liturgické, právní, homiletické (kázání), historicko-hagiografické a básnické. Navíc máme – kromě zmíněného apokryfu – jednu malou památku epigrafickou (ač je snad těžko tvrdit, že by slovanské nápisy na Moravě nebyly existovaly, jen proto, že dosud nic bezpečného nebylo nalezeno).“³¹ Epigrafickou památkou má Mareš na mysli již zmíněný Levínský nápis. Mezi texty biblické řadí Mareš apokryf Evangelium Nikodémovo a Besědy Řehořovy, neboť jsou zde úryvky z evangelia. Besědy jsou překlad čtyřiceti homilií, proto je zařazujeme také k homiletikům. Texty liturgickými jsou Pražské zlomky, kánon ke cti sv. Václava, modlitba k sv. Trojici, oficia o sv. Cyrilu a Metoději. Do hagiografie patří I. a II. staroslověnská legenda o sv. Václavu, dále legenda o sv. Ludmile, nezachovaná legenda o sv. Prokopu, legenda o sv. Vítu. Spadá sem také Život sv. Benedikta, Umučení sv. Anastázie Římské a Chrysogona, Umučení sv. Štěpána, legenda o sv. Jiří a Umučení sv. Apolináře Ravenského. Do mimoliturgického básnictví patří jednoznačně píseň Hospodine, pomiluj ny, která zlidověla a díky tomu přečkala zánik staroslověnského písemnictví. Dalším žánrem zastoupeným v českocírkevněslovanském písemnictví jsou texty právní, kam spadá penitenciál Někotoraja zapověď, která bude předmětem našeho podrobnějšího zkoumání. Památky jako Levínský nápis, Svatořežské glosy, glosy Jagičovy a Paterovy

²⁹ Mareš, F. V.: Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Torst, Praha 2000, s. 270–271.

³⁰ Večerka, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010, s. 119–120.

³¹ Mareš, F. V.: Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Torst, Praha 2000, s. 271.

a cyrilské přípisky v martyrologiu Rajhradském připisuje Mareš do své kapitoly o doznívání českocírkevněslovanského písemnictví v Čechách 12. – 13. století.

1.5. Potlačování staroslověnské vzdělanosti v Čechách

Soužití latinské a slovanské vzdělanosti přece jen nebylo tak harmonické. V 11. století docházelo k postupnému vytlačování církevní slovanštiny latinou. Podle R. Večerky³² za tím stál všeobecný vývoj církve a politické situace. V rámci církve docházelo ke střetům mezi latinskou a slovanskou liturgií. Oficiálně se probíral vztah západní a východní větve křesťanství, prakticky však šlo o mocenský vliv. Střety vyvrcholili roku 1054 tzv. církevním schizmatem, kdy došlo k definitivnímu rozkolu církve na západní a východní. Jako další důvod uvádí Večerka neúspěch Přemyslovců v bojích s Piastovci, po nichž byl na začátku 11. století přemyslovský stát oslaben, tudíž se zvýšila závislost na Franské říši, což podpořilo vliv latiny na vzdělanost a liturgii. Církevní slovanština však nebyla potlačena nějak výrazně. V 11. století bylo založeno slovanské centrum, roku 1032 kníže Oldřich zřídil Sázavský klášter, jehož prvním opatem se stal Prokop. Na Sázavě se tak dál rozvíjela slovanská liturgie a písemnictví. Mezi památky spojené se Sázavským klášterem patří překlad II. legendy o sv. Václavu, Remešský evangeliář, Besědy sv. Řehoře, Vita Minor, Vita Major a další. Roku 1055 se ujal vlády Spytihněv II., který v Sázavském klášteře zrušil slovanskou bohoslužbu a vyhnal odtud mnichy. Sázavští mniši našli nové útočiště ve Vyšehradu. Během vlády dalšího českého knížete, Vratislava, jenž usedl na trůn roku 1061, se však mniši vrátili zpět na Sázavu a slovanská bohoslužba byla obnovena. Roku 1080 byl papežem vydán striktní zákaz slovanské liturgie, navzdory tomu sázavská literární a liturgická činnost se rozvíjela i nadále. Až za vlády knížete Břetislava II. byli sázavští mniši na přelomu let 1096 a 1097 vyhnáni definitivně. Na jejich místo nastoupili mniši latinští, na Sázavě se tak rozvíjela vzdělanost pouze latinská a užívání církevněslovanského jazyka bylo striktně zakázáno. Tento zákaz odpovídá na otázku, proč Kosmas, žijící převážně v 11. století, tudíž jistě seznámený se slovanskou vzdělaností, přiložil do své kroniky falzum papežského zákazu, více se však o slovanské vzdělanosti nezmínil. Toto je alespoň interpretace R. Večerky.³³ Večerka zároveň vyvrací tvrzení o Sázavském

³² Večerka, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010, s. 34–35.

³³ Tamtéž, s. 35.

kláštere, jakožto o „podniku umělém a exkluzivním,“ bez hlubšího významu, neboť klade velký důraz na samotný význam klášterů obecně, jichž nebylo v přemyslovských Čechách příliš mnoho. Sázavský klášter bývá uváděn jako čtvrtý vzniknuvší monastýr v českých zemích. O jeho významu svědčí také to, že jeho opati, především Božetěch, hráli významnou roli na panovnickém dvoře, Božetěch se zásadně podílel na korunovaci knížete Vratislava. Večerka dodává, že je velmi pravděpodobné, že slovanská liturgie byla v 11. století pěstována i na jiných místech přemyslovských Čech, neboť o tom svědčí vydání zákazu slovanské liturgie papežem i některá fakta literárně historická.³⁴ Tuto myšlenku podporuje i fakt, že církevní slovanština byla domácím jazykem obyvatel. To je zároveň důvod, proč se jazykovědci domnívají, že odkaz slovanské kultury přežíval alespoň v ústní podobě během temného období 12. století. Jedním z míst, kde se mohla pěstovat slovanská kultura i po zrušení Sázavského kláštera, mohl být Ostrovský klášter, kde se zachovalo několik rukopisů, mezi nimiž byl například Ostrovský žaltář či staročeská píseň Slovo do světa stvoření. Podrobně toto téma zpracoval Josef Vintř ve své monografii Ostrovské rukopisy.³⁵

Slovanská liturgie byla znovu obnovena za vlády Karla IV., který ji objevil při své návštěvě v Charvátsku v jejím velkém rozkvětu. Na tento podnět požádal Karel IV. papeže Klementa VI. o zřízení kláštera v Čechách a po papežově souhlasu byl roku 1347 založen Emauzský klášter, známý také jako klášter Na Slovanech. Obnovená církevní slovanština zde však plnila jinou funkci, a proto toto období nezařazujeme do českocírkevněslovanského písemnictví. Církevní slovanština byla spíše „obohacením současného kulturního života [...] aniž přitom jazykově spoutávalo nebo dokonce brzdilo vlastní domácí kulturní dění české.“³⁶ Motivem Karlovy žádosti o založení kláštera byla nejen jeho záliba v exotických věcech, svou žádost papeži odůvodnil snahou získat nevěřící Slovary, kteří odmítají latinu, především však šlo o politický vliv, kdy propagací cyrilometodějského písemnictví mohl šířit své politické názory.³⁷

³⁴ Večerka, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010, s. 36.

³⁵ Vintř, J.: *Ostrovské rukopisy*. Refugium Velehrad-Roma, Olomouc 2014.

³⁶ Mareš, F. V.: Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In *Cyrilometodějská tradice a slavistika*. Torst, Praha 2000, s. 310.

³⁷ Večerka, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010, s. 38.

Kulturní proud české církevní slovanštiny byl násilně zpřetrhán již na sklonku 11. století. I v ostatních zemích byla církevní slovanština postupem času odsunuta do ortodoxní liturgie, neboť se na místo spisovného jazyka tlačily živé národní jazyky.³⁸ Násilné přerušení v Čechách, mělo podle F. V. Mareše své výhody. Rozvoj slovanského jazyka během předchozích století připravil půdu pro vznik vlastní spisovné češtiny, násilným utětím již zastaralý jazyk však nebrzdil a nebránil ve vývoji jazyka nového.³⁹ Zatímco například ruštině dlouho trvalo osvobodit se od ustrnulé církevní slovanštiny, v Čechách ve 14. století vznikaly literární skvosty v novém jazyce, ve staré češtině.

1.6. Význam české církevněslovanské vzdělanosti

Českokírkevněslovanské písemnictví označuje F. V. Mareš jako kulturní jev, jenž probíhal od konce 9. století do konce století 11. Navázalo na cyrilometodějskou tradici, přesto je však samostatným vzdělanostním okruhem. Přijímalo hodnoty z jiných slovanských kultur a přidávalo hodnoty vlastní, kterými obohacovalo na oplátku ostatní kultury.⁴⁰ R. Večerka přikládá velký význam staroslověnské, potažmo církevně slovanské kultuře v oblasti formování národní identity a upozorňuje, že není náhodou, že Polabští Slované, kteří zůstali mimo sféru staroslověnské vzdělanosti, podlehli germánské asimilaci. Církevní slovanština dále sehrála důležitou roli v pěstování mezislovanských kontaktů, kdy zajišťovala slovanskou kulturní pospolitost a v rámci divergentních tendenčních procesů Slovanů, kterými má Večerka na mysli rozcházení slovanských kmenů z pravlasti a oslabování a přerušování vzájemných kontaktů mezi nimi, patří církevněslovanská kultura k procesům konvergentním. Večerka podotýká, že 10. století je někdy ve slovanských dějinách popisováno jako první slovanské obrození. Církevní slovanština se každopádně stala významným kulturním jazykem středověké Evropy a Večerka jí dokonce připisuje vlastnost nositelky myšlenky rovnoprávnosti mezi národy a jejich jazyky.⁴¹

³⁸ Večerka, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010, s. 30–31.

³⁹ Mareš, F. V.: Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In *Cyrilometodějská tradice a slavistika*. Torst, Praha 2000, s. 310.

⁴⁰ Tamtéž, s. 310–311.

⁴¹ Večerka, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010, s. 36–37

2. PENITENCIÁL

2.1. Penitenciál Někotoraja zapověď

Penitenciálem rozumíme příručku určenou výhradně kněžím, kde se za hříchy stanovuje pokání. Penitenciály sehrály důležitou roli v církevněslovanském i v latinském písemnictví. Mezi penitenciály nenajdeme totiž pouze kanonické epitimejníky, ale často se v těchto památkách vyskytují nekanonické prvky, jež odrážejí tehdejší sociální potřeby. Naneštěstí se většina penitenciálů zachovala pouze v částečném nebo zmateném znění a často není zjištěn jejich původ. Penitencieály byly různě přepisovány, a to zejména na Rusi, minimálně ještě do poloviny 17. století a přežívaly dokonce i po vydání oficiálního nomokánonu při Velkém Trebniku, jenž byl vydán roku 1620 v Kyjevě a roku 1639 v Moskvě.⁴² Často v názvech penitenciálů stála zvučná jména sv. otců nebo sv. apoštolů. Nejstarším slovanským epitimejníkem jsou Zapovědi sv. otců (*Zapovědi svętychъ otcъ*) zachované v hlaholském Euchologiu Sinajském z 11. století. Penitenciál, jímž se budeme podrobněji zabývat, nese název *Svjatych Apostol pravilo*, který patrně dostalo z prvních dvou statí obsahujících apoštolské kánony.⁴³ Staroruským termínem „pravilo“ rozumíme řád či příkázání. Toto pravilo je velmi zajímavou památkou, neboť se v něm vyskytují různorodé prvky jak po stránce obsahové, tak i jazykové. Tento penitenciál se nám dochoval v jediném ruskocírkevněslovanském opise, uloženém v Státním historickém muzeu v Moskvě, ze 14. – 15. století. Památka však musela vzniknout mnohem dříve, neboť již v první polovině 12. století z ní cituje novgorodský kanonista Kirik,⁴⁴ jenž citovaný text nazývá Někotoraja zapověď. Tohoto označení budeme užívat v dalším výkladu. Kirika v textu zaujaly tři věci: zákaz styku mezi manžely v pátek, v sobotu a v neděli, povolení přijímání během trvání epitimie a nahrazování či krácení stanoveného pokání zakoupením mši. Tyto tři nekanonické předpisy předložil Kirik ve svých Otázkách biskupu Nifontovi k posouzení. Biskup Nifont s těmito předpisy samozřejmě nesouhlasil a dokonce nařídil příručku spálit.⁴⁵ Právě tento incident je prvním ukazatelem na dataci Někotoroj zapovědi již do počátku 12. století.

⁴² Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 31.

⁴³ Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номокануецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912, s. 286.

⁴⁴ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 31–32.

⁴⁵ Tamtéž.

Na penitenciál poprvé upozornil S. I. Smirnov ve svém díle *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*.⁴⁶ Dále se památkou zabývali především: N. S. Suvorov, S. V. Nikol'skij, A. S. Pavlov, I. I. Srezněvskij a z českých badatelů Josef Vašica. Velkým přínosem byla práce S. I. Smirnova, který penitenciál otiskl a provedl jeho podrobný rozbor a práce J. Vašici, který prokázal český původ penitenciálu.

Někotoraja zapověď obsahuje čtyřiačtyřicet statí velmi různorodého materiálu. Tento různorodý materiál tvoří statě a konkrétní hříchy, jež odráží politickou a společenskou situaci a folklórní zvyklosti, z nichž většina ukazuje na fakt, že památka byla napsána v přemyslovských Čechách. Výskyt statí tohoto charakteru je pro penitenciály specifický a reflektuje tehdejší zpovědnické potřeby. Takové penitenciály, ve kterých se nacházejí apokryfní prvky, se nazývají „špatné nomokánony“.⁴⁷ V penitenciálu Někotoraja zapověď poutají pozornost zejména dvě poslední statí, které uvádí zkracování a nahrazování pokání zakoupením mší, jež nemají v jiných penitenciálech obdoby. Některé statí jsou převzaty z jiných pramenů, neshodují se však doslovně a někdy se liší i v podstatných věcech. Bylo tedy doloženo,⁴⁸ že Někotoraja zapověď je původní slovanskou kompilací. U některých statí nalezneme paralely s jinými texty, mezi nimiž jsou: Bonifácovy výroky, překlad Metodějova nomokánonu či Zapovědi sv. otců. Podrobnější shody uvádíme v samostatné kapitole níže. Téměř třetina statí však žádných paralel nemá. Rozmanitý materiál zde najdeme i po stránce jazykové. V textu se nachází výpůjčky z řečtiny (калоу҃герѣца, имать опитеми, проскоу҃мисати)⁴⁹ i z latiny (коу҃ма,⁵⁰ толи⁵¹), největší podíl zastoupení však mají bohemismy. Na rovině hláskoslovné se jedná o záměnu nosového *ę* za *a*. V rovině syntaktické je pro české prostředí příznačná předložková vazba *v s* akuzativem a v rovině lexikální v textu nalezneme řadu slov, která jsou spojena s českým jazykovým prostředím (трѣвѣть, ѡблзѣнѣ, нѣриѣ, присаде, погѣи снѣтови, ро҃гатче, вѣрѣз, сѣма,

⁴⁶Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номоканунецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912.

⁴⁷ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 33.

⁴⁸ Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номоканунецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912, s. 286–290.

⁴⁹ Vepřek, M.: *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*. Olomouc 2006, s. 132.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 38.

ПѸЩАТЬ, ОУЖНѢ^Т, СПОВѢДАТИ, ГРѢСИ ГЛАВНИИ, В НЕДОСПѢ^Ѧ, БУДЕТЬ С ЖЕНОЮ).
Jejich podrobnější analýzu provádíme níže.

2.2. Datace a provenience Někotoroj zapovědi

Na základě Kirikovy citace z Někotoroj zapovědi lze určit, že památka musela vzniknout před první polovinou 12. století. Vzhledem k užití překladu Metodějova nomokánonu můžeme nejzazším datem stanovit konec 9. století. Badatelé se však shodují, že památka vznikla v průběhu 11. století.⁵² Co se týče místa vzniku penitenciálu, Smirnov si netroufá přiřadit žádnou konkrétní zemi, pouze uvádí, že se nejedná o Rusko, neboť se v textu objevují slova pro ruské prostředí netypická. Podrobnou jazykovou analýzu povedl Josef Vašica a došel k závěru, že proveniencí Někotoroj zapovědi jsou jednoznačně Čechy, jelikož se v textu objevuje velké množství českých jazykových prvků. Smirnov se domníval, že i jiná památka, Dva pravila monacham, která je v jistých částech podobná Někotoroj zapovědi, pochází ze stejného prostředí jako námi zkoumaný penitenciál. Ovšem Vašica tuto domněnku vyvrací, neboť v epitimejniku Dva pravila monacham, na rozdíl od Někotoroj zapovědi, se nevyskytují stopy českého jazyka.⁵³

2.3. Význam penitenciálu Někotoraja zapověď

Penitenciál Někotoraja zapověď nenese význam kanonický, avšak v jiných oblastech je jeho význam zásadní. Někotoraja zapověď je památkou svého druhu unikátní. Svým různorodým až exotickým obsahem podává svědectví o několika momentech naší historie a zvláště historie českého písemnictví. Zapověď je, po analýze Josefa Vašici, který prokázal její český původ, dokladem živoucího českého církevněslovanského písemnictví v Čechách v 11. století, čímž se vyvrací všechny protiargumenty českocírkevněslovanské kontinuity. Tento penitenciál není jedinou památkou z tohoto období, ovšem soubor těchto památek významně obohacuje

⁵² Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 32. Večerka, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010, s. 81. Mareš, F. V.: Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Torst, Praha 2000, s. 279.

⁵³ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 46.

a zároveň rozšiřuje i právní dějiny, neboť Někotoraja zapověď patří k nejstarším právním, specifitěji církevně právním textům. Penitenciály byly určeny výhradně kněžím, a proto kde působili latinští kněží, nepřekládaly se penitenciály do domácího jazyka. Jiná situace byla na Velké Moravě, kde se stala staroslověnština liturgickým a spisovným jazykem, a proto vznikl překlad penitenciálu Zapovědi sv. otců. Pakliže v 11. století vznikl nový penitenciál v domácí řeči, svědčí to o tom, že v Čechách v této době byla početná vrstva kněží, kteří neuměli dostatečně dobře latinsky, což znamená, že českocírkevněslovanská liturgie a písemnictví bylo v 11. století v Čechách velmi významné. Důkazem značného významu tehdejšího českého písemnictví je i fakt, že se památka dostala do Velkého Novgorodu a jistý sled zanechala i v Čechách, kde se o ní píše v Homiliári opatovickém.⁵⁴

⁵⁴ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 46–47.

3. OBSAH

3.1. Soupis hříchů

Penitenciál Někotoraja zapověď je soupis dvačtyřiceti hříchů, za něž jsou udělena určitá pokání. Jednotlivé hřichy jsou rozděleny do statí, a pro přiblížení jejich povahy si je zde popořadě představíme. V první a druhé stati se píše o lživém psaní a čtení knih Starého zákona. Samotný text penitenciálu začíná hřichem týkajícím se smilství kněze eunucha. Další hřich se týká opět kněží, a jsou jím zanícené nehty, pakliže chápeme význam slova **СНѢТОВИ** ve smyslu „gangrenózním“, jak jej objasňuje Josef Vašica ve své studii.⁵⁵ Následuje šest hříchů souvisejících se vztahy mezi ženou a mužem. Patří sem samohana, jež je tu popsána slovním spojením **СѢМА ПУЩАЕТЬ**, kterémuž se budeme věnovat více v kapitole lexikální analýza. Dalším hřichem je žena vsedající na muže, což snad můžeme chápat jako označení ženy lehkých mravů. Do zmíněné skupiny dále řadíme hřichy: potrat, sodomie, pohlavní styk během menstruace a styk v pátek, v sobotu a v neděli. Další skupinu hříchů Vašica vztahuje na české poměry. Jsou spíše povahy folklórní než kanonické. Jedná se o porušení půstu, víru v čáry a uctívání pohanských model nebo žádání vřezu, kdy vřez vykládá Vašica podle starého českého práva jako poplatek soudnímu poslu.⁵⁶ Dále sem patří donucení někoho k přísaze, posečení louky, lživé svědectví a vyjídání cizích domů, očarování někoho, přiživování klerika na jemu příslušném kostele. Zbývající hřichy se týkají opět kleriků i vztahů mezi ženou a mužem a nachází se mezi nimi opět hřichy, které můžeme spojit s výhradně českým prostředím, nicméně jejich pořadí se jeví nahodilé. Dvacátý hřich hovoří o trigamii, v jednadvacátém je za hříšníka označen ten, kdo má za úplatek vykonat něčí pokání, ovšem neučiní tak. Dalším hřichem je, když klerik svým přednášením rozesmívá lid. V třiadvacáté stati je opět potrat. Rozdílem mezi dvěma zněními tohoto hřichu se budeme zabývat v kapitole druhy pokání. Následují hřichy: smilstvo mnicha s jeptíškou, bigamie, pokácení ovocného stromu, platba za smilství a v neposlední řadě krvesmilství. Dalšími hřichy je prohlášení, že není Boha a pronesení formule „déšť jde“ (**ДОЖДЬ ИДЕ**), které se budeme věnovat více v kapitole o pokání. Mezi další hřichy patří půst v sobotu či v neděli nebo označení svého bratra nadávkou „rohatče“ (**РОГАТЧЕ**), kterou více rozebereme v lexikální analýze. Dalším hřichem je odmítnutí kajícíka. Čtyřiatřicátá

⁵⁵ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 39.

⁵⁶ Tamtéž, s. 40–41.

stať není definice hříchu, nýbrž pojednává o tom, že k prohlášení ostatků za svaté je třeba tří zázraků na místě jejich nálezů. Následuje hřích, kterým je pronesení formule „milá smrt“ (ЛЮБА СМѢРТЬ), kterou rovněž zmíníme v dalších kapitolách. Dále se zde znovu objevuje bigamie a trigamie. I k opakování těchto hříchů se vrátíme v následujících kapitolách. Dalším hříšníkem je cizoložník, ten, kdo přísahá za přítele nebo kdo se ožení s vdovou, dále rodiče, kteří násilím vykleští syna nebo ho k tomu prodají a nakonec opilý kněz. Poslední část penitenciálu se nevěnuje hříchům, ale jde o návod, jak zkrátit sedmiletý půst na jeden rok a jak nahradit pokání určitým počtem mší. Problematikou nahrazování a zkracování pokání se budeme zabývat v samostatné kapitole.

3.1.1. Paralely s jinými písemnými památkami

Uvedli jsme, že penitenciál Někotoraja zapověď je původní slovanskou kompilací. U některých statí nalezneme jisté paralely s jinými písemnými památkami. Poslední dvě statí, které vyvolaly řadu otázek, jsou totožné s Bonifácovými výroky.⁵⁷ První dvě statí pochází z překladu Metodějova nomokánonu,⁵⁸ což poukazuje dle Vašici na to, že autorem této památky byl Slovan, nikoliv Řek, neboť užil již hotového překladu, který se dochoval v Rumcajevském rukopise.⁵⁹ Z Metodějova nomokánonu vychází i jednatřicátá stať pojednávající o půstu v sobotu nebo v neděli a třiatřicátá stať, kde je hříchem odmítnutí kajícího knězem. Čtyři statí, jež definují čtyři hříchy: potrat, donucení někoho k přísaze, nevykonání něčího půstu a opilý kněz, mluví o stejném tématu jako nejstarší slovanský epitimejník Zapovědi sv. otců. Smirnov ve své práci otiskl pro srovnání zmíněné statí z obou památek vedle sebe a došel k závěru, že památky se neshodují doslovně, což znamená, že patrně vychází z jiných textů. V jedné statí se dokonce zásadně liší: zatímco v Někotoroj zapovědi se povoluje najmout si někoho k vykonání kajícího půstu, v Zapovědích sv. otců takový se takový nájem kategoricky odmítá. Dále se v Někotoroj zapovědi v rámci pokání předpisují poklony, které jsou typické pro východní penitenciály, nikoliv

⁵⁷ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 35–36.

⁵⁸ Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номоканунецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912, s. 286.

⁵⁹ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 32, 42.

3.1.2. Druhy pokání

Nejdříve bývá u hříchů uvedena doba trvání pokání. Nejčastěji jde o dobu v rozmezí jednoho až tří let, konkrétně tuto dobu pokání nalezneme celkem u jedenácti hříchů. Šestkrát jsou zde stanoveny dva roky pokání, a to jest v případě smilstva během menstruace, smilstva v pátek, v sobotu či v neděli, dále za lživé svědectví a vyjídání cizích domů, za nesplnění půstu, za držení půstu v sobotu a v neděli a za smilstvo mnicha a jeptišky: **аше калугерь с калугерицеѹ блѣ створить [...] да има ѿпитѣй б · лѣ**. U čtyř hříchů jsou uděleny tři roky pokání – za potrat, za sňatek s vdovou, za vykleštění násilím a u druhého znění hříchu o bigamii. Je však nutné zmínit, že i když je u některých hříchů stanovena stejná doba pokání, často se

⁶¹ Vašica, J.: Církevněšlovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 33.

liší další epitimie, jako omezení přijímání nebo počet poklon. Pouze v jednom případě, a to za posečení louky, je zde stanoveno pokání na jeden rok: **аще кто что ѿзмѣнить ѿли нѣзи оу҃жнѣ^т • ѿли сваживаѿа или ѡклеветѿа и лжа послѣ^х безъ вѣдзи • да имѣ^т ѡпнѣ^м • ѡ годъ до годъ [...]**. V případě přísahy za někoho se uděluje pět let pokání. Za cizoložství hrozí hříšníkovi až jedenáct let pokání. Pět a jedenáct let už u jiných hříchů nenajdeme. U čtyř hříchů je doba pokání stanovena na šest let. Týká se to smilstva mnicha eunucha, prostituce, očarování přítele a trigamie. U tří hříchů, kterýmiž je víra v čáry, první znění o bigamii a krvesmilství v případě dvou bratrů a jedné ženy, zetě s tchyní nebo tchána se snachou je uloženo pokání na dvanáct let. Zde je zajímavé, že se do krvesmilství řadí i styk mezi nepřímými příbuznými – smilství je zakázáno dokonce i mezi kmotry. Za takový hřích se zde uděluje patnáct let pokání. Krvesmilství otce s dcerou nebo matky se synem zasluhuje podle penitenciálu třicet let pokání.

Z uvedeného vyplývá, že nejzávažnější hříchy se týkají pohlavního styku, ať už se jedná o smilství kněze eunucha nebo muže s lehkou ženou, cizoložství, krvesmilství, bigamii či trigamii. Vysoký trest je však udělen i za víru v čáry, což souvisí s postojem k pohanství, čímž se budeme zabývat ve zvláštní kapitole. Počet výskytů jednotlivých druhů pokání uvádíme vždy pro lepší přehlednost v tabulce.

POKÁNÍ	
1 rok	1x
2 roky	6x
3 roky	4x
5 let	1x
6 let	4x
11 let	1x
12 let	3x

Prvním typem pokání, jež si uvedeme, je omezení přijímání. Nejčastěji bývá omezeno na jednou ročně. Toto omezení najdeme v textu pod opisem „причастіе од года до года“ nebo „од пасхи до пасхи“. Druhý opis pravděpodobně stanovuje, že toto jednoroční přijímání se má vykonat v době Velikonoc. V textu však najdeme omezení také jednou za tři měsíce, jednou za měsíc a dokonce jednou za tři týdny, z čehož vyplývá, že v tehdejší době bylo zvykem

chodit k přijímání i během trvání pokání, což je v rozporu s dnešní kajícínickou praxí. Na to poukázal již Vašica ve své studii.⁶² Omezení přijímání „ОД ГОДА ДО ГОДА“ se týká uctívání model, posečení louky, očarování přítele a držení půstu v sobotu a v neděli. Přijímání „ОД ПАСХИ ДО ПАСХИ“ čeká hřešícího mnicha eunucha, ženu vsedající si na muže, bigamistu, matku smilnicí se synem či otce smilnicího s dcerou a rodiče prodávších svého syna k vykleštění. Přijímání jednou za tři měsíce se káže u druhého znění potratu, přijímání jednou za měsíc se stanovuje za žádání vřezu a placení za smilství. Jednou za tři týdny smí přijímat hříšník, jenž podá lživé svědectví nebo vyjídá cizí domy.

PŘIJÍMÁNÍ	
1x ročně	4x
pouze o Velikonocích	5x
1x za 3 týdny	1x
1x za měsíc	3x
1x za 3 měsíce	1x

Mezi epitimie dále patří poklony. Nejčastěji se za hříchy uděluje dvanáct poklon, a to ráno i večer. Takto je to stanoveno celkem u jedenácti hříchů. Například za držení půstu v sobotu a v neděli je navíc rozdíl v pokání v případě, že hříšníkem je vládce nebo prostý člověk: *аще кто постит ся • в сѣ • ѿли в ѿ • развѣ великия сѣ • то да извержет ся • аще црь то да имать ѿпимъи • в • лѣ • аще есть простъ то ѿ го до го • поклѣ • в • оутро • в • вѣрз.* Ve dvou statích je uděleno dvacet poklon ráno i večer. Týká se to uctívání pohanských model a placení za smilství. Některá čísla udávající počet poklon se v textu penitenciálu vyskytují pouze jednou. Například za očarování přítele náleží čtyřicet poklon za den. Třicet jedna poklon je uděleno za bigamii, čtyřicet jedna za trigamii. Za přísahu za někoho se stanovuje sto čtyřicet poklon a za sňatek s vdovou sto deset. Přesně stokrát se musí poklonit hříšník za spáchání některého z pěti hříchů, mezi které patří rozesmívání lidí klerikem, pokácení ovocného stromu, vyřčení formulí „děšť jde“ a „milá smrt“, označení přítele rohatcem. U dvou hříchů, smilství mnicha s jeptiškou a cizoložství se nařizuje tři sta poklon. Ve stati o krvesmilství mezi rodinnými příslušníky se přikazuje devět set poklon. Za krvesmilství otce s dcerou nebo matky

⁶² Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 33.

se synem, se uděluje pouze jedna poklona ráno a jedna večer. To může být na první pohled zarážející, ovšem doba pokání je dvojnásobná.

POKLONY	
1 poklona	1x
12 poklon	11x
20 poklon	2x
31 poklon	1x
40 poklon	1x
41 poklon	1x
100 poklon	5x
110 poklon	1x
140 pokon	1x
300 poklon	2x
900 poklon	1x

Další formou pokání je půst. Takové pokání se uděluje v případě porušení jakéhokoliv půstu, dále v případě žádání vřezu, uctívání model a u druhé zmínky o potratu. Půst není v textu blíže definován. Jeho přesná podoba byla zřejmě ponechána na konkrétním knězi, jenž kajícího vyslechl.

Několikrát je v textu hříšník zavržen či proklet. Setkáme se s tím celkem ve čtyřech statích a týká se to zejména hříchů, jichž se dopustí kněží – smilství kněze eunucha, kněze, jenž ve svém kostele krade a opilého kněze. Zavržen je však také hříšník, který drží půst v sobotu nebo v neděli.

Pětkrát je v textu hříšník hanlivě označen nebo nařčen. Například v pátém a sedmém hříchu, týkajících se samohany a potratu, je hříšnice nařčena vražednicí. V případě sodomie je hříšník nazván skotem, pokud věří v čáry je nazván běsem a hříšník, který popírá existenci Boha, je bezbožníkem.

Ve dvou statích je kromě pokání uvedena výhružka. Týká se to pohlavního styku v době menstruace a pohlavního styku v pátek, v sobotu či v neděli. V prvním případě se praví, že pokud dojde při takovém styku k početí, bude dítě malomocné:

[...] то ѿще зачнет са плѣ то прокаженъ бѹде. V druhém případě bude dítě zločincem, zlodějem, smilníkem nebo zuřivcem: [...] ти ѿще зачнет са бѹдеть любо разбойникъ любо тать • любо блѹдникъ ѿли трепетивъ.

U šesti hříchů najdeme zcela odlišné pokání. Například u trigamie se zakazuje hříšníkovi nosit hostii do kostela, což znamená, že za něj nemohla být odsloužena mše. Stať pokračuje tím, že pokud se hříšník obrátí na pokání, může hostii přinést, ale nebude připravena na mši: ѿще кто • ꙗ • женѣ пойметь • просфѣра его да не приносѣтъ са въ цркъвь • аще на покаѣньѣ ѡбратишь • тогда несѣтъ са просфѣра его • но да проскѣнѣтъ са. Hříšník, jenž podetne ovocný strom, musí, kromě sta poklon, stokrát odříkat „Hospodine, pomiluj ny.“ Pokud někdo nevykoná něčí půst, i když si za to vzal úplatek, čekají ho dva roky pokání, dvanáct poklon ráno a večer a přesto za to bude souzen i na posledním soudě. Za označení přítele rohatcem, je hříšník hoden smrti: ѿще кто рече брѣа своѣмꙋ рогатче • ти ѿще естъ • чѣзъ рѣкий то • достоинъ естъ смрти. U čtyř hříchů se nařizuje veřejné pokání. Týká se to druhého znění bigamie a trigamie, cizoložství a přísahy za někoho. Veřejné pokání je zde vyjádřeno slovesem „pripadati“, jak uvedl ve své studii Josef Vašica.⁶³ S. I. Smirnov se ve své studii domnívá, že jsou tyto čtyři stati přejaté z jiného textu.⁶⁴

DALŠÍ DRUHY POKÁNÍ	
Půst	4x
Zavržení, prokletí	4x
Označení hříšníka	5x
Výhružka	2x
Nenošení hostie	1x
100x Hospodine, pomiluj ny	1x
Poslední soud	1x
Hříšník hoden smrti	1x
VEŘEJNÉ POKÁNÍ	4x

⁶³ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 33.

⁶⁴ Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номокануецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912, s. 293.

3.1.2.1. Nahrazování a zkracování pokání

Po výčtu všech typů pokání je nutné věnovat pozornost posledním dvěma statím, jež nedefinují žádný hřích, ani se v nich nestanovuje žádné pokání, nýbrž jsou návodem, jak takové pokání zkrátit nebo náhražkami vykoupit. V předposlední stati se uvádí, jak zkrátit sedmiletý půst na jeden rok, a to přísnějším půstem, zpíváním určitého počtu žalmů a modlitbami. Dokonce je zde uvedena úleva pro hříšníky, kteří se nechťejí takto modlit a zpívat. Těm je stanoveno stokrát denně zpívat v modlitbách často „Paměťv bud' mne, Bože“: *ѦЩЕ И ХОЩЕМЪ НЕ ПѢТИ Ч ЛИ ХОЩЕМЪ МОЛИТИ СЯ • ТО ДА ПОЕѢТЬ • Ѡ • КРА • ВЪ МЛѢВѦХЪ • АСТО ПОМИНАЙ МА БѢ • ДА И ТО ЁСТЬ ЗА ДНѢ*. V poslední stati se doporučuje, aby se hříšník kál slzami, neboť ty přinášejí usmíření a navíc jsou zde hlavní hříchy (ГРѢСИ ГЛАВНИИ), jež je třeba smýt právě slzami a almužnami. Dále by se měl hříšník poddat pokání a prosit kněze, aby za něj odsloužil určitý počet mší. Například sloužení jedné mše nahradí deset dnů pokání, deset mší nahradí čtyři měsíce a tak dále.

Poslední dvě stati považoval Smirnov za převzaté z jiného pramene.⁶⁵ Vašica ovšem upozorňuje, že Smirnov mylným překladem slovesa „ЗАДѢТИ“ v předložkový výraz „za děti“ chybně vyložil význam stati: „[...] jako by zde byla řeč o sedmiletém půstu uloženém dobráckým kněžím za jejich duchovní „děti“, protože příliš hověli jejich slabostem a nejen jim dovolovali přijímat před skončením kající doby, nýbrž nabízeli jim i možnost vykoupit se z epitimie předplacením jistého počtu mší. V prostředí takových kněží „přitakavačů“ prý třeba hledat vznik Někot. zapovědi. Ve skutečnosti není v textu nic takového: *zaděti* je obvyklý termín v staroslověnštině ve významu „uložit“ (pokání apod.) [...].⁶⁶ Vašica dále shrnuje výsledky zkoumání ruských badatelů o původu těchto dvou statí, mezi nimiž jsou zastánci latinského původu proti zastáncům původu řeckého. Zásadní obrat v této věci mapuje Vašica u profesora N. Nikol'ského, jenž ve své studii vykázal shodu posledních dvou statí s „výroky“ (Dicta), připisovanými sv. Bonifácovi-Vinfridovi. Autorství sv. Bonifáce však Vašica zpochybňuje: „[...] neboť neodpovídá jeho zásadám. Sv. Bonifác usiloval o reformu církevní kázně [...]. V jeho spisech není známek laxnosti ani se

⁶⁵ Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номоканунецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912, s. 293.

⁶⁶ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 34.

nemluví o komutacích a redempcích, jaké navrhuji obě zmíněné stati Někot. zapovědi.⁶⁷

Nyní tedy víme, že původ posledních dvou statí je spíše latinský. Pro naši práci je podstatné si uvědomit, že v českých zemích fungoval systém krácení a nahrazování pokání minimálně po nějakou dobu. Vašica zmiňuje, že v keltských, anglosaských a později franských penitenciálech se objevují zmínky o krácení pokání, ovšem tyto pasáže jsou ve sbírkách dochovány jen částečně nebo jsou záznamy zmatené, proto je těžké nalézt bližší pramen pro stati z Někot. zapovědi.⁶⁸ O rozšíření systému komutací a redempcí v českých zemích svědčí také polemika v Homiliári opatovickém z 12. století, na nějž Vašica rovněž upozorňuje, neboť právě v této písemnosti se kněžím praví, aby žádné úlevy hříšníkům nepovolovali.⁶⁹ Zřejmě právě poslední dvě stati Někotoroj zapovědi přispěly k rozšíření laxní praxe krácení a vykoupení pokání v českých zemích.⁷⁰

3.1.3. Speciální hříchy

V této kapitole budeme soustředit pozornost na vybrané hříchy, které se v textu opakují nebo z jejich obsahu můžeme vyvodit tehdejší poměry a zvyklosti, z nichž některé můžeme spojit s českým prostředím.

Nejprve se zaměříme na sedmou a třiadvacátou stať. Obě stanovují pokání za potrat, ovšem sedmá stať mluví obecně o jakémkoliv potratu, zatímco druhá mluví o potratu, kdy plod vzešel z hříchu a potrativší žena žádá v kostele o zproštění viny: *ѦЩЕ ЖЕНА БЛУДЪ СЪВОРИТЬ ТИ НЕПРАЗДНА БУДЕ^Т ѿ ПРОКАЗАНЬИ ѠТРОЧА ѿ ИДЕТЬ ВЪ ЦРКВЬХЪ ХОТАЩИ ДА НЕ ѠБЛИЧЕНА БУДЕТЬ [...]*. Rozdíl v pokání není příliš výrazný. V obou zněních se uděluje půst po tři léta a dvanáct poklon ráno i večer, liší se pouze frekvence přijímání, a to nepatrně. V první stati je přikázáno přijímání pravděpodobně jednou za pět měsíců, ve druhé jednou za tři měsíce.

⁶⁷ Tamtéž, s. 35-36.

⁶⁸ Tamtéž, s. 37-38.

⁶⁹ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 47.

⁷⁰ Tamtéž, s. 48.

Dalšími opakujícími se hříchy je bigamie a trigamie. Zatímco definice těchto hříchů se ve významu neliší, udělená pokání jsou v různých zněních rozdílná. V prvním znění bigamie se uděluje dvanáct let pokání, dvanáct poklon ráno i večer, přijímání pouze o Velikonocích. V druhém znění bigamie v šestatřicáté stati se udělují pouze tři roky pokání, třicet jedna poklon a veřejné pokání. Omezení přijímání zde není uvedeno. V případě trigamie nesmí být za hříšníka sloužena mše, tudíž nenosí do kostela hostii. Ve druhém znění trigamie se uděluje šest let pokání, čtyřicet jedna poklon a veřejné pokání. To je v podstatě znásobený trest druhého znění bigamie. A druhá znění těchto hříchů, na rozdíl od těch prvních, v textu po sobě následují. Je tedy možné se domnívat, že sem byly stati opakujících se hříchů vloženy z jiného pramene, aniž by pisatel dbal rozdílnosti pokání s dřívějšími zněními hříchů. Na toto poukázal také Vašica.⁷¹

Již v první polovině dvanáctého století zarazily novgorodského kanonistu Kirika v textu tři věci, které pak předložil biskupu Nifontovi ve svých Otázkách. Patřil mezi ně zákaz pohlavního styku v pátek, v sobotu a v neděli, přijímání během epitimie a nahrazování kajícího půstu.⁷² Zmíněné věci jsou nekanonického původu, biskup Nifont nad nimi samozřejmě vyjádřil nesouhlas a dokonce nařídil text spálit.⁷³ My dnes z těchto statí můžeme vyvodit tehdejší poměry, neboť tím, že jsou zmíněny v textu penitenciálu, svědčí o tehdejší nastavení české společnosti. K přijímání jsme se podrobněji vyjádřili v kapitole 3.1.1. o pokání a k nahrazování půstu v kapitole 3.1.2.1. o náhražkách. I o zákazu styku v pátek, v sobotu a v neděli můžeme konstatovat, že se jednalo o tehdejší společenský úzus. Totéž můžeme tvrdit i o nájmu za vykonání postu. V tehdejší době v českém prostředí to byla běžná věc. V jednadvacáté stati totiž není hříchem to, že někdo pro peníze vykoná půst nebo pokání za někoho jiného, ale to, že člověk, jenž slíbil vykonání něčeho pokání, tak neučiní. *аще кто ѿ кого мьзду возметь • ѿ постѣ и ѿ покаѣнїи и ѿ блазньи и • да то г҃ѣти по • аще ли не и҃створить тѣ да имать на страшнѣмь с҃удѣ ѿбѣтъ дати за • а ѿпитѣ • имѣ • б • лѣ • метаниѣ • вѣ • о҃цро • вѣ • вѣрз.*

Další zajímavostí jsou poměrně vysoké tresty za víru v čary, uctívání pohanských model, přinášení obětí a očarování přítele. Tento postoj k pohanství je příznačný pro české prostředí v jedenáctém století. Josef Vašica v této souvislosti upozorňuje

⁷¹ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 33.

⁷² Tamtéž, s. 31–32.

⁷³ Tamtéž, s. 32.

na Kosmovu kroniku, která k roku 1092 zmiňuje knížete Břetislava Mladšího, jenž vyhnal ze země všechny čaroděje, kouzelníky a hadače a zničil místa, kde pohané přinášeli oběti nebo se zde konaly jiné pohanské obřady.⁷⁴ Tato situace by vysvětlovala, proč se v penitenciálu jedenáctého století vyskytují právě hříchy o pohanství, jež v jiných penitenciálech nenajdeme.

S vlivem pohanství souvisí i formule „déšť jde“ (ДОЖДЬ ИДЕ) a „milá smrt“ (ЛЮБА СМРТЬ), za jejichž vyřčení se prikazuje sto poklon. Vašica podotýká, že ve staré češtině bylo rčení „déšť jde“ běžné a oslovení „milá smrt“ se nachází v lidových českých a moravských písních.⁷⁵ Jsou to však pověrečné zvyklosti, jež v křesťanské společnosti nemají své místo.

Šestadvacátý hřích o podtětí ovocného stromu: АЩЕ КТО ПЛОДНОЕ ДРЕВО ПОСЪЧЕТЬ • ДА ПОКЛОНИТЬСЯ • Р • ГИ ПОМИЛУИ • Р, můžeme rovněž spojit s českou historií. Vašica ve své studii zmiňuje, že kácení ovocných stromů bylo podle německých kronik jedním ze způsobů válečného pustošení a v roce 890 bylo použito i na Moravě, když sem za vlády knížete Svatopluka vpadl Arnulf se svým vojskem. Až po pokácení všech ovocných stromů přistoupil Svatopluk na mír.⁷⁶ Zřejmě právě tato historická zkušenost se dostala i do textu našeho penitenciálu.

⁷⁴ Tamtéž, s. 43.

⁷⁵ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 42–43.

⁷⁶ Tamtéž, s. 44.

4. LEXIKÁLNÍ ANALÝZA

V této kapitole se podíváme na penitenciál Někotoraja zapověď z pohledu lexikální analýzy. Vybrané staroslověnské lexémy budeme zkoumat z hlediska jejich výskytu v ostatních staroslověnských památkách, což v některých případech bude nasvědčovat o spojitosti těchto staroslověnských slov s českým prostředím. U některých slov uvedeme i jejich etymologii. Vzhledem k množství materiálu nebylo možné provést analýzu všech slov. Byly vybrány pouze lexémy typické pro text epitimejního charakteru, lexémy v peninciálu frekventované nebo něčím specifické. Jejich pořadí odpovídá staroslověnské abecedě. Analyzovaná slova v následujících pasážích uvádíme v normalizované podobě dle úzu Slovníku jazyka staroslověnského,⁷⁷ rovněž lexémy citujeme dle rukopisu peninciálu. Soupis památek, v nichž se uvedená slova vyskytují, je vzat ze Slovníku jazyka staroslověnského. Použité zkratky jsou ve shodě s tímto slovníkem a jejich soupis je uveden na konci práce. Etymologie slov je vyložena dle Etymologického slovníku jazyka staroslověnského.⁷⁸ V další podkapitole uvedeme slova výrazně spjatá s českým prostředím, na jejichž základě je možno doložit český původ peninciálu. České prvky bude možné nalézt také v hláskoslovné a syntaktické rovině jazyka. V poslední podkapitole jsou uvedeny synonymní výrazy téhož denotátu, které poukazují na fakt, že některé části peninciálu jsou převzaté z jiných písemností.

4.1. Analýza vybraných staroslověnských lexémů

Prvním slovem, které budeme analyzovat, je **ѢЦЪ**. Tento lexém se v peninciálu nachází v dvanáctém hříchu a do češtiny jej můžeme přeložit jako „běs“ nebo „démon“. Původ slova je nejasný, ale přepokládá se, že pochází z indoevropského **bhoi-dh-so*, což je zřejmě pochází z indoevropského kořene, který je zachován rovněž v praslovanském slovese *bojati se* (bát se). Slovo **ѢЦЪ** se nachází v několika dalších památkách, jako například Ev, Apost, Cloz, Euch, Pochv, Const, VencNik, Ben, Parim, Nicod.

⁷⁷ Kurz, J. – Hauptová, Z. (ed.): *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I– IV. Academia, Euroslavica, 1966–1997.

⁷⁸ Havlová, E. – Erhart, A. – Janyšková, I. (red.): *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Sešity I–XIV. Academia, Praha 1989–2008, Sešity XV–XVI. Tribun EU, Brno 2012–.

Další lexém je **грѣхъ** označující „hřích“. V různých pádech se vyskytuje i v dalších památkách, například v Zogr, Ostr, Mar, As. Původní praslovanské **grěchъ* se později vyskytuje ve všech slovanských jazycích. Původ není zcela jasný, jedním z odhadů je spojení s baltskými výrazy „křivý“ či „šikmý“, např. litevsky „šikmý“ je *graižus*, lotyšsky „křivý“ je *grēizs*.

Dalším analyzovaným slovem je **доушегубица**. Toto substantivum, které označuje „vražednici“, je doloženo pouze v našem penitenciálu a jedná se o femininum nedoloženého maskulina **доушегубиць**. Kompozitum **доушегубица** je složeno ze dvou komponentů, z nichž první komponent je odvozen od lexému **доуша** („duše“) a druhý komponent je odvozen od lexému **гоубити** („ničit“), což jsou slova v jiných památkách doložená. Substantivum **доуша** se vyskytuje v památkách Zogr, Mar, As, Sav, Ostr. Sloveso **гоубити** se nachází v Euch, Supr, Rumj, Parim. Zajímavé je ovšem zakončení slova **доушегубица**, neboť ve staroslověnských památkách se často vyskytuje slovo **гоубитель** s tvarotvornou příponou *-tel*, kterou známe v češtině i dnes.

V třinácté stati se nachází slovo **жреть**, což je tvar od slovesa **жрѣти** nesoucí význam „obětovat“. V témže významu se nachází v několika dalších památkách. Patří mezi ně například: Zogr, Mar, Supr, Nom, VencNik, Vit, Ochr a další.

Vzhledem k mylnému překladu slovesa **задѣти** Smirnovem⁷⁹ (v. kapitola Nahrazování a zkracování pokání) je zde příhodné uvést, že toto sloveso se opravdu ve významu „uložit někomu něco“ vyskytuje i v dalších staroslověnských památkách, jimiž jsou: Ev, Euch, Fris, Parim, Sud, Bonif, Bes.

Substantivum **калоу҃геръ** nesoucí význam „řeholník, mnich“ pochází z řeckého *kalógeros*, nicméně kromě našeho penitenciálu se vyskytuje také v Besědách sv. Řehoře a v Metodějově nomokánonu. Jedná se o tedy o grécismus, který má lexikální spojitost s českými, potažmo velkomoravskými památkami. V penitenciálu se nachází i přechýlené femininum **калоу҃герица**, které je hapax legomenon doložené pouze v penitenciálu Někotoraja zapověď.

⁷⁹Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номоканунецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912.

V patnácté stati se nachází sloveso **КЛѢНЕТЬ** ve významu „klanět se“. Infinitivem je sloveso **КЛАНѢТИ СЯ**. Toto verbum je doložené v několika staroslověnských památkách, mezi nimi jsou například: Euch, Fris, Cloz, Supr, Ochr, Slepč, Parim, Gl, Služ, Const, Bes. Sledovaný lexém souvisí se slovesem kloniti se, které pochází z praslovanštiny a kromě kašubštiny a polabštiny šlo o sloveso všeslovanské. Už nejstarší výklady spojují praslovanský výraz pro „sklánět“ *kloniti* s praslovanským *sloniti* stejného významu a vyvozují je z indoevropského **kel-* rovněž stejného významu, ke kterému se řadí např. latinské *aus-cultāre* s významem „naslouchat“, doslovně přeloženo „přikládat ucho“.

Dalším lexikální jednotkou je substantivum **КЛАТЕА** ve významu „přísaha“. Je to slovo vyskytující se ve více památkách, konkrétně to jsou: Ev, Psalt, Euch, Cloz, Supr, Apost, Apoc, Parim, Gl, Nom, Bes. Slovo **КЛАТЕА** je odvozeninou od slovesa **КЛАТИ**, jehož původ není přesně doložený. Sloveso **КЛАТИ** znamená „přísahat“, jeho zvratná podoba **КЛАТИ СЯ**, může rovněž znamenat „proklínat, zaklínat“.

Výrazem **КОМКАЕТЬ**, jehož infinitivem je **КОМЗКАТИ**, se v penitenciálu označuje „jít k přijímání“. Ve stejném významu se nachází v Metodějově nomokánonu a v Euchologiu sinajském. Přejato bylo z balkánské vulgárnělatinské podoby latinského slova *communicare*, jenž původně znamenalo „sdílet, činit účastným“, totiž věřící s Kristem i se sebou navzájem. Později nabylo křesťanského významu ve smyslu „přijímat oltářní svátost“. Výraz **КОМКАЕТЬ** se v textu penitenciálu nachází pouze dvakrát, mnohem častěji je v penitenciálu užito spojení **ИМѢТИ ПРИЧАСТИЕ**. V rekonstruované podobě se jedná o spojení **ИМѢТИ ПРИЧАСТИЕ**, které je doloženo v památkách: SinSluž, Euch, Cloz, Supr, Služ, Nom. Rozdíl mezi zápisem výrazu v penitenciálu a jeho rekonstruovanou podobou je dán vlivem ruského prostředí při opisování penitenciálu.

Dalšími lexémy k analýze je dvojice slov **КОУМЪ**, **КОУМА**, což jsou označení pro kmotra a kmotru. Tato slova se kromě našeho penitenciálu nevyskytují v žádných staroslověnských památkách. Slova patrně pochází z nějaké nedoložené, zřejmě pouze ústní, pozdně latinské (balkánskorománské) formy hypokoristicky zkracující latinské *compāter* / *commāter*. Badatelé se neshodují na tom, které ze slov bylo primární. Existují názory, že na základě intonace primárním slovem bylo **КОУМЪ** a femininum je z něj odvozené. Ovšem najdeme i názory, že to bylo naopak, stejně jako u dnešních výrazů, kdy ze slova *kmotra* bylo odvozeno slovo *kmotr*. Pakliže se

shodneme na latinském původu zkoumaného lexému, je očividné, že nejdříve ze slova *commāter* vzniklo slovo **КОУМА** a teprve od tohoto staroslověnského výrazu vznikl maskulinní tvar **КОУМЪ**. Dále je nutné zmínit, že slovanské *kumъ* / *kuma* nemá přímou souvislost se slovy **къmotръ* / *къmotra*.

Pouze jednou se v Zapovědi za výraz poklon užívá slovo **МѢТАНИЕ** se stejným významem. Toto substantivum je užito v Slepč a souvisí se slovesem **МѢТАТИ**, jenž se vyskytuje ve značném počtu památek a to hned několikrát. Těmito památkami jsou například: Zogr, Mar, As, Sav, Euch, Supr. Sloveso **МѢТАТИ** je slovesem všeslovanským.

Další lexikální jednotkou v penitenciálu je **МОЛИТВЕНИКЪ**. Doslovným překlad tohoto substantiva je „prosebník“, avšak Vašica ve svém překladu posledních dvou statí⁸⁰ překládá zkoumaný lexém jako „kněz“. Starší podoba lexému **МОЛИТВѢНИКЪ** je zachována v několika památkách. Některými z nich jsou: Euch, Supr, Christ, Slepč, Bonif, Bes. Uvedené substantivum souvisí se slovesem **МОЛИТИ**, jenž za dob pohanství znamenalo „obětovat“, až za křesťanského období nabylo významu „modlit se“.

V čtyřiatřicáté stati jsou stanoveny podmínky k prohlášení ostatků za svaté. Ostatky jsou zde vyjádřeny lexémem **МОЩИ**, které se často nachází i v jiných textech, zvláště v legendách: VencNik, VencProl, VencTr, Ludm, a dále v Fris, Supr, Clem, Const a dalších. Substantivum **МОЩИ** je odvozené od slovesa **МОЩИ** ve významu „moci, být schopen“. Dalším derivátem od tohoto slovesa je **МОЩЬ**, což znamená „moc, síla“. Sémantickou souvislost lze vidět v chápání svatých ostatků jakožto sil způsobující zázraky.

Dále se budeme zabývat slovesem **ОЧАРОВАТИ**. Žádné takové sloveso v jiných staroslověnských památkách nenajdeme. V některých památkách, jako například Chrabr, Supr, Euch, najdeme substantiva jako **ЧАРОДѢИ**, **ЧАРОДѢИЦА**, **ЧАРОДѢИЦЪ** ve významu „čaroděj“, **ЧАРОВАНИЕ**, **ЧАРОДѢЯНИЕ** ve smyslu „čarování“ a **ЧАРЪ** označující „čáry, kouzla“. Slova patrně pochází z indoevropského **k^uer*, které znamená „činit, dělat“, v pozdějším významu „udělat někomu, očarovat“.

⁸⁰ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 37.

V šestnácté statí se nachází sloveso **ѠКЛЕВѢТАТИ**, které se objevuje také v Sin, Pog, Bon, Christ, Hilf, Hval. Nese význam „pomlouvat“, nebo také „zbytečně žvanit“ jako podobné sloveso **КЛЕВѢТАТИ**, jehož původ je nejasný. Obvykle bývá spojováno s *klъvati*, což znamená „klovat“. Najdou se i podobnosti se slovesem „klepat“. Dnes známe slovo „klevetit“. Klevetit, pomlouvat, žvanit jsou pojmy pro opakovaný pohyb provázený zvukem. Mezi pomlouvou a žvaněním je i nápadná sémantická podobnost. Motivací je opakovaný rychlý pohyb úst a monotónní zvuk, připomínající klepání či klování. Proto je možné přepokládat podobný sémantický vývoj i u slovesa *klъvati*. Slovo tvorný vývoj by byl *klъvati* → **klevati* → *klevetati*.

Dalším slovem je **опитѣми** užitý v penitenciálu nejčastěji v opise **имѣти опитѣми** ve smyslu „konat pokání“. Ve Slovníku jazyka staroslověnského jsou uvedeny i další podoby: **опитѣмии**, **опитѣмиѠ**. Analyzované substantivum pochází z řeckého feminina *epitimia*. Lexém **опитѣми** je v penitenciálu někdy nahrazeno všeslovanským výrazem **покаяніе**, který pochází z praslovanštiny. Zatímco v jiných staroslověnských památkách se většinou vyskytuje uvedený všeslovanský výraz, řecká výpůjčka **опитѣми** se vyskytuje pouze v penitenciálu Někotoraja zapověď. Avšak například v Supr či Ilj jsou doloženy hláskové varianty **ѠпитѣмиѠ**, **ѠпитимиѠ**.

Opisem **причастіе од пасхи до пасхи** se v penitenciálu vyjadřuje omezení přijímání na jednou za rok v čase Velikonočních svátků. Právě lexém **пасха** označuje „Velikonoce“ a vyskytuje se i v dalších staroslověnských textech, například v: Euch, Cloz, Supr, Apost, Bon, Nom, Bes. Slovo **пасха** pochází z řeckého slova *pascha* a označuje: „židovské velikonoční svátky na oslavu odchodu Židů z egyptského zajetí“ rovněž také „velikonoční oběť, beránek“ dále „velikonoční pokrm (původně z beránka)“ a „křesťanské Velikonoce“. Řecké slovo *pascha* je doložené až v bibli a pochází z aramejské formy *pascha*, které je příbuzné s hebrejským slovem *pēsah*, které původně označovalo „přechod“, což souvisí s vyhlazováním egyptských prvorozenců, při němž Hospodin *přešel*, pominul dveře Izraelitů, pomazané krví velikonočního beránka; po tomto Hospodinově zásahu propustil faraon Izraelity z egyptského zajetí.

Další lexikální jednotkou k rozboru je substantivum **поганѣство**. Toto neutrum se nachází v Pochv, Const, Meth, CMLab. Patrně pochází z vulgárnělatinského lexému *paganus*, jenž označovalo „sedláka, pohana“. Jistá souvislost je zde i s nedoloženým

praslovanským slovesem *poganiti*, které se vyskytuje i v některých dalších slovanských jazycích s primárním významem „ušpinit, znečistit“. Později nabylo významu „znečistit rituálně či eticky“, kauzálně získalo význam „nenávidět, zkazit“. Praslovanské *poganiti* je prefixát praslovanského *ganiti*, což znamená „tupit, hanit, kazit“, doložené je však pouze v severoslovanských jazycích.

Několikrát se v penitenciálu vyskytuje substantivum *попѣ*. Hojně se toto substantivum s významem „kněz“ vyskytuje i v dalších staroslověnských památkách, konkrétně to jsou: SinSluž, Euch, Supr, Apost, Služ, Clem, Const, Meth, Sud, Nom, Bonif, Venc, VencNik, Bes, Ben. O původu tohoto slova se vedou spory, nejpravděpodobněji však pochází z lexému *pfaffo* ze staré horní němčiny, které pochází z řeckého slova *papas* s významem „kněz, otec“.

Hyperonymem ke slovu kněz je duchovní či klerik. V našem penitenciálu toto substantivum najdeme pod výrazem *причьтъникъ*. Toto substantivum se nachází také v Euch, Nom, Venc. Etymologie tohoto slova není jasná.

Dalším analyzovaným výrazem je substantivum *просфора* (v penitenciálu se nachází podoba *просфѣра*), které označuje „hostii“. Jedná se o slovo přejaté z řeckého *prosfora*, které je deverbativem řeckého *prosferein* ve významu „přinášet“. Toto substantivum nalezneme i v jiných textech, například v: Supr, Nom, VencNik, a to v různých podobách, například *проскора*, *проскоура*, *просхоура*. Množství grafických variant reflektuje neobvyklost řecké hlásky *f* pro slovanské jazyky.

V téže stati se nachází i sloveso *проскоумисати*, které se v penitenciálu vyskytuje ve tvaru *проскимисает са*. Jedná se o slovo přejaté z řeckého *proschomisein* označující „přinášet dar, obět“. V penitenciálu má sloveso *проскоумисати* význam „připravovat chléb a víno na liturgii“. Tento proces se v dnešní češtině označuje deverbálním substantivem *proskimidie*. V jiných památkách se toto sloveso nevyskytuje, ovšem v Služ je doloženo substantivum *проскоумисаниѣ*.

V jedné stati penitenciálu se setkáváme s rozlišeným pokáním pro vládce a pro prostého člověka. Prostý člověk je tu vyjádřen výrazem *простъ*. Toto adjektivum, s přesným významem „prostý, jednoduchý, obyčejný“, je hojně doloženo v těchto památkách: Euch, Supr, Apost, Parim, Služ, Const, Meth, Sud, Nom, VencNik, Bes, Ben. Slovo pochází z praslovanského **prostъ*. Nejčastěji se nachází ve spojení *простъ ѡудинъ*, *prostii ѡudije* ve významu „prostých lidí, laiků“.

Může se nacházet také ve spojení *prostъ* (*být od koho, čeho*) ve smyslu „být zbaven“. Sekundárními významy pak může být například „skromný, poctivý“. Slovo je však také doloženo ve spojení *prostъ stati*, což znamená „vzpřímeně stát“.

V jiné stati v penitenciálu Někotoraja zapověď se mluví o posledním soudu – **СТРАШНѢМЪ С҃УДѢ**. Adjektivum **СТРАШНЪ** s významem „strašný, hrozný, obávaný“ se v jiných staroslověnských památkách vyskytuje poměrně často, pouze v některých však ve významu posledního soudu. Mezi takovými je například SlužSof^a.

Dalším vybraným lexémem je substantivum **СО҃УГОВЕННА** označující „dvojnásobek, dvojnásobnou náhradu“. Kromě našeho penitenciálu se toto slovo vyskytuje v památce Zákon sudnyj ljudem. Zmíněné substantivum je zřejmě odvozeninou z adjektiva *sugubъ*, jenž v současných slovanských jazycích nemá příbuzné ekvivalenty. Obvykle se rekonstruuje praslovanská podoba *sogubъ*, kde jmenný prefix **sǫ-* je pokračováním indoevropského **sem/som* ve významu „dohromady“ a **gubъ* je deverbativní adjektivum od praslovanského *gъbnǫti*, *gybati* ve smyslu „ohnout, ohýbat“. Sémantickým vývojem ze slova **„složený dohromady (tj. zdvojený)“* vzniklo slovo „dvojité“.

Dále se v penitenciálu nachází sloveso **СВѢДИВАТИ** vyskytující se v rukopise ve tvaru **СВѢЖИВАТИ**. Toto sloveso nese význam „popouzet ke svárům“ a kromě našeho penitenciálu se nachází ještě v proloží legendě o sv. Václavu.

V penitenciálu Někotoraja zapověď se nachází zvláštní sloveso **ТРѢБОВАТИ**, jenž zde nese význam „přinášet oběti“. Stejně sloveso najdeme i v jiných textech jako například v Euch, Supr, Apost a dalších, ovšem v těchto památkách se toto sloveso nachází ve významu „potřebovat“. Sloveso v našem penitenciálu je zřejmě odvozeno od substantiva **ТРѢБА**, které může znamenat „potřebu, nutnost“ ovšem i v několika dalších textech se nachází ve významu „oběť, obětní bohoslužba“. Jedná se například o texty: Euch, Fris, Supr, Apost, Const, Sud, VencNik, Bon.

Posledním vybraným lexémem je substantivum **ЧО҃УДО** označující „zázrak“. Slovo je díky svému významu hojně uvedeno, a to například v památkách: Euch, Cloz, Supr, Apost, Apoc, Const, Meth, Progl, Venc, VencNik, VencTr, Ludm, Bes, Nicod, Vit, Ben. Zkoumané substantivum patrně pochází ze slovanského slovesa *čuti* s významem „vnímat smysly“.

4.2. Lexémy spjaté s českým prostředím

V první řadě si uvedeme slova, na která upozornil již Smirnov⁸¹ a jež se neobjevují v ruských památkách. Jedná se o slova: **трьвѹѣть**, **ѡблзнь**, **нѹри**, **присаде**, **ногти снѣтови**, **рогатыць**.

Sloveso **трьвѹѣть** se v třináctém hříchu nachází ve významu „přinášet oběti“ a následuje po hříchu zmiňujícím víru v čáry: **иже ѡдолѡ слѹжитъ ѡли • жреть • ѡли трьвѹѣть ѡхъ [...]**.

V jednadvacátém hříchu najdeme sloveso **ѡблзнь** ve smyslu oklamat, podvést. **аще кто ѡ кого мьздѹ возметь • ѡ постѣ ѡ покаѡньнѡ ѡ ѡблзнь ѡ • да то гѹбитъ по • аще ли не ѡтворить тѡ да ѡмать на страшнѣмъ сѹдѣ ѡѣтъ дати зѡ**. Hřích opět souvisí se zbytky pohanství na našem území, jak jsme zmínili výše. Vašica význam tohoto slovesa ponechává v ruském překladu Smirnova – „obmanуть“ – a upozorňuje, že se toto sloveso vyskytuje taktéž v církevní slovanštině ruské redakce.⁸² Smirnovovo „obmanуть“ (обмануть)⁸³ se rusky vykládá také jako „nesplnit slib“, což po významové stránce odpovídá slovesu v naší stati více.

Další sloveso **нѹри** se v textu vyskytuje ve významu „týti z něčeho“, tedy mít z něčeho prospěch. Tento výraz najdeme v devatenáctém hříchu mluvícím o klerikovi, jenž tyje ze svého kostela: **аще кто цркви присаде цркѣнкъ цркѣноѡ нѹри • гла • ѡко црки работаю • ѡ црки питаѡ са • да ѣтъ проклатъ**.

V tomto hříchu se objevuje i výraz **присаде** s významem náležet něčemu. Tento význam Vašica vykládá podle českého právního termínu „přisedeti k čemu“, jenž dokládá ve staré češtině například v knize Rožmberské. Z výčtu staroslověnských památek se nachází pouze v Někotoroj zapovědi.

⁸¹ Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номокануецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912, s. 292.

⁸² Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 40.

⁸³ Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номокануецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912, s. 292.

České paralely uvádí Vašica i u jiných slov, ačkoliv sám podotýká, že nejsou všude zcela jisté. Přesto si je zde uvedeme. Týká se to slovního spojení **сѣма пѹщаѣть**, jenž se objevuje v pátém hříchu o samohaně. Toto slovní spojení našel Vašica také v Olomoucké bibli.⁸⁸

V Olomoucké bibli a v Jungmannově Slovníku našel paralelu i s užitím slova „čistiti“ ve významu menstruace, které se nachází v deváté stati: **и всѧ ѿ сѧ женоѹ чистит са в негда бѹдеѧ • то ѡще зачнет са плѡ • то прокаженъ бѹдеѧ**. Právě devátou a desátou statí, v níž se hovoří o pohlavním styku v pátek, v sobotu a v neděli, považuje Smirnov za nejcharakterističtější stati Někotoroj zapovědi odkazující k řeckému původu.⁸⁹ Tento původ objevil již Suvorov a Smirnov ve své studii přímo otiskuje k Někotoroj zapovědi paralelní stati v řečtině. Vašica⁹⁰ však v poznámce 36 upozorňuje, že se stati shodují s řeckým textem pouze v tématu a v začátku.⁹¹ V desáté stati se také mluví o hrozbě, že dítě počaté v pátek, v sobotu nebo v neděli se stane vražedníkem (**разбойникъ**), zlodějem (**тать**), smilníkem (**блудникъ**) nebo zuřivcem (**трепетивъ**). Právě výraz **трепетивъ** je hapax legomenon a Vašica jej překládá jako „zuřivec“ na základě substantiva „třepet“, jenž našel třikrát v nejstarším překladu žaltáře za latinské *furor*, jenž znamená zuřivec.⁹²

Dalším zvláštním výrazem je sloveso „posíct“ (**оужнѣ**), jenž se nachází v šestnácté stati: **ѡще кто что ѡзмѣнить ѡли нези оужнѣ** [...]. Jedná se o sloveso **жати** s předponou *u-*. V církevní slovanštině takovou prefixaci nenajdeme, avšak Vašica našel jeden doklad v staré češtině.⁹³

Za pozoruhodná slova můžeme pokládat sloveso „zpovídat“ (**сповѣдати**) místo staroslověnského **исповѣдати** a spojení „hlavní hříchy“ (**грѣси главни**). Oba výrazy se nachází v poslední stati našeho textu a Vašica je oba pokládá za bohemismy.⁹⁴

⁸⁸ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 41.

⁸⁹ Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номокануецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912, s. 294.

⁹⁰ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 42.

⁹¹ Тамтѣж.

⁹² Тамтѣж.

⁹³ Тамтѣж.

⁹⁴ Тамтѣж, s. 39.

Za nesporný bohemismus považuje Vašica rovněž výraz „v nedospěch“ (В НЕДОСПѢХ⁸⁵) ve významu nespěšně, jenž se objevuje v předposlední stati.

O dva řádky výše se v této stati vyskytuje spojka **ТОЛИ**, jež podle Vašici stojí na místě latinské spojky „et“ a je charakteristická pro staroslověnské památky velkomoravského původu a často se vyskytuje v slovanském překladu Gumpoldovy svatováclavské legendy.⁹⁵

Český původ má podle Vašici i opis „být s ženou“ (БҮДЕТЬ С ЖЕНОЮ) ve významu mít s ní pohlavní styk. Tento opis je užit i v Metodějově překladu nomokánu, na což sám Vašica poukázal v časopisu *Slavia*.⁹⁶ Tento opis najdeme v textu Někotoroj zapovědi celkem třikrát. V deváté stati o pohlavním styku během menstruace: **И ЕСѦ ѿ С ЖЕНОЮ ЧИСТИТ СѦ ВНЕГДА БҮДЕѦ** [...]. Dále v desáté stati o pohlavním styku v pátek, v sobotu či v neděli: **АЩЕ С ЖЕНОЮ БҮДЕТЬ В ПѦ • ѿЛИ В СҮ ѿЛИ В НѦ** [...]. A nakonec také v osmadvacáté stati o krvesmilství: **АЩЕ КТО С КҮМОЮ БҮДЕѦ** [...].

4.3. Syntax příznačná pro české prostředí

V předchozí kapitole jsme se snažili doložit český původ Někotoroj zapovědi na užitém lexiku. České vlivy však můžeme zpozorovat i na jiné jazykové rovině, a to v syntaxi. Na třech příkladech z textu si uvedeme dva principy větných vazeb charakteristických pro starou češtinu. Vašica za bohemismus považuje vazbu předložky „v“ s akuzativem, jež se vyskytuje v již zmíněném příkladu „v nedospěch“ (В НЕДОСПѢХ⁸⁵) v předposlední stati.⁹⁷ Stejná vazba se vyskytuje i v páté stati: **ВСАКЪ ЧЛѢКЪ ИЖЕ СѢМА ПҮЩАѦТЬ ВЪ ЗЛО** [...].⁹⁸

Jako další staročeskou předložkovou vazbu uvádí Vašica předložku „z“ o příčině po slovesech „treskati“, „žalovati“ apod. Jako příklad této vazby Vašica uvádí taktéž již zmíněný příklad **З ВРѢЗА** ze čtrnácté stati.⁹⁹

⁹⁵ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 38.

⁹⁶ Vašica, J.: Metodějův překlad nomokánu. *Slavia*, 24, 1955, s. 35.

⁹⁷ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 38.

⁹⁸ Tamtéž, s. 41.

⁹⁹ Tamtéž.

4.4. Hláskosloví příznačné pro české prostředí

V hláskoslovné rovině jazyka rovněž najdeme bohemismus, byť pouze jeden. Vašica upozorňuje na záměnu nosovky „ѣ“ za orální „a“ v třiačtyřicáté stati: **ПОМИНАЙ МА БѢ**. Argumentuje Pražskými hlaholskými zlomky, kde se dvakrát objevuje záměna „tě“ za „ta“ a stejně jako Někotoraja zapověď pochází tato památka z 11. století, kdy byla změna „ѣ“ v „a“ všeobecně provedena.¹⁰⁰ Zároveň Vašica poukazuje na stejnou grafiku střidnic za „ѣ“ v obou památkách a na tomto základě vyslovuje teorii, že Někotoraja zapověď byla původně napsána hlaholicí.¹⁰¹

4.5. Synonymní výrazy

V souvislosti s lexikem je pozoruhodné, že se v památce vyskytují různé opisy téže záležitosti. Například „pokání“ je zde vyjádřeno hned čtyřmi výrazy. Většinou je užit opis **ИМА^Т ѠПИТѢЙ^М**, který je v textu zastoupen celkem dvanáctkrát. Čtyřikrát se zde vyskytuje sloveso **ПОКАѢТ СѦ**. Dva výskyty zaznamenejme u opisu **ѠБРАТИТ СѦ В ПОКАѢННІЕ**. Ve dvanácté stati o víře v čáry najdeme ojedinělý výraz **КАѢТЬ СѦ**. Přehlednější zastoupení jednotlivých výrazů je znázorněno v tabulce.

ИМА^Т ѠПИТѢЙ^М	12x
ПОКАѢТ СѦ	4x
ѠБРАТИТ СѦ В ПОКАѢННІЕ	2x
КАѢТЬ СѦ	1x

Při určování počtu poklon je v textu uveden převážně genitiv **ПОКЛО^Н** a bezprostředně za ním následuje číslo udávající příslušný počet, jak můžeme vidět například ve čtrnácté stati, kde se mluví o žádání vřezu: **ПОКЛО^Н • ЪІ • ЗА ОУТРА • ЪІ • ВѢРЪ**. Ve čtyřech statích je počet poklon uveden za zvratným slovesem **ПОКЛОНИТ СѦ**. Pouze jednou se v textu místo poklon nachází substantivum **МЕТАНІЕ**.

¹⁰⁰ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 44.

¹⁰¹ Tamtéž.

ПОКЛО ^Н	21x
ПОКЛОНИТ СѦ	4x
МЕТАНИЕ ^Ї	1x

Přijímání najdeme v textu osmkrát pod výrazem причастіѣ. Ve dvou statích najdeme výraz комкаѣть. Týká se to šesté stati o ženě lehkých mravů a šestadvacáté stati o krvesmilství.

причастіѣ	8x
комкаѣть	2x

Dva opisy se objevují také v případě postu. Čtyřikrát je zde zastoupeno sloveso постит сѦ. Ve čtrnácté stati pojednávající o vřezu se nachází ojedinělý výraz имѧ^Т по^С.

ПОСТИТ СѦ	4x
имѧ ^Т по ^С	1x

ZÁVĚR

Někotoraja zapověď je penitenciál napsaný v české redakci církevní slovanštiny. Dochoval se v ruskocírkevněslovanském opise z 14. – 15. století, avšak vznikl již v 11. století v Čechách. Je to významná penitenciální příručka, neboť dokazuje kontinuitu staroslověnského písemnictví na Velké Moravě a v Čechách v 10. a v 11. století. Její nekanonický obsah sice nečiní památku nijak zvlášť významnou na poli církevních textů, zato podává zajímavý obraz o tehdejší společnosti, která se tímto penitenciálem řídila v kajícnické praxi, tedy o české společnosti 10. a 11. století. Vznik této památky již v 11. století je prokázán dochovaným spisem novgorodského kanonisty Kirika z 12. století, který cituje některé pasáže penitenciálu Někotoraja zapověď. Na penitenciál Někotoraja zapověď poprvé upozornil již Smirnov,¹⁰² který ve své studii text penitenciálu otiskl a provedl jeho důkladný rozbor. Na Smirnova navázal Josef Vašica¹⁰³ svou studií, kde odpověděl na některé Smirnovovy nezodpovězené otázky a doplnil další fakta o této památce. Především zde prokázal český původ penitenciálu na základě rozboru bohatého zastoupení českých jazykových prvků v textu penitenciálu. Tato práce navazuje především na tyto dva zmíněné badatele a zároveň na penitenciál pohlíží podrobněji i z jiných úhlů. V obsahové části jsme zjistili, že nejzávažnějšími hříchy byly hříchy spojeny s pohlavním stykem, což odpovídá hodnotám středověkého křesťanství, ovšem velké tresty hrozily i za hříchy spojené s pohanstvím, což odráží situaci nedávno pokřtěných Čech, kde se mýlili zbytky pohanství. Podrobněji jsme se zabývali opakujícími se hříchy nebo hříchy spojenými s českým prostředím. Dále jsme rozebrali, jaké různé druhy pokání jsou v penitenciálu nakázány, v jakém zastoupení bývají udělena a za jaké hříchy. Speciálně jsme zmínili poslední dvě stati, které daná pokání umožňují zkrátit či nahradit, čímž svým způsobem znehodnocují váhu udělených pokání. Dále jsme se zabývali textem penitenciálu z hlediska užitého jazyka. V textu se nachází výpůjčky s latiny i z řečtiny, zejména však z českého prostředí a především na tyto české jazykové prvky jsme se zaměřili. Uvedli jsme výčet lexémů, které se vyskytují v pozdějších českých textech, dále jsme uvedli příklady české syntaxe, která se v textu penitenciálu objevuje, a rovněž jednu hláskovou změnu, která proběhla právě na českém území. V rámci jazykové analýzy

¹⁰²Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номоканунецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912.

¹⁰³ Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 31–48.

jsme provedli rozbor vybraných lexémů užitých v penitenciálu z hlediska jejich etymologie a jejich zastoupení v jiných staroslověnských památkách. Nakonec jsme se zabývali rozdílnými vyjádřeními téhož denotátu, která jsou způsobena zejména přejímáním některých pasáží z jiných písemných památek. Z jazykové i obsahové analýzy je očividné, že penitenciál Někotoraja zapověď je velmi zajímavá písemná památka, ač malého rozsahu, obsahující velké množství různorodého a rozmanitého materiálu, jenž po stránce obsahové přibližuje tehdejší společenský a církevní úzus a po stránce jazykové dokazuje český původ penitenciálu a zároveň předkládá dějiny církevněslovanského písemnictví v Čechách v 10. a v 11. století a vztahy, nejen kulturní a církevní, přemyslovských Čech s dalšími zeměmi, potažmo s jejich písemnými památkami.

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

- Apoc – společné označení pro Apokalypsy
Apost – souborné označení pro apoštolské texty
As – kodex Assemanův
Ben – Život sv. Benedikta
Bes – Besedy sv. Řehoře Velikého
Bon – Boloňský žaltář
Bonif – dva kánony penitenciální
Clem – spis o přenesení ostatků sv. Klimenta (legenda Chersonská)
Cloz – Clozův sborník
CMLab – charvátsko-hlaholské officium sv. Cyrila a Metoděje podle římského ritu
Const – Život Konstantinův
Euch – Sinajské euchologium
Ev – souborné označení pro evangelní texty
Fris – Frizinské zlomky
Gl – Glagolitica
Hilf – úplný text apoštola ze sbírek Hilferdingových
Hval – apokalypsa z Hvalova kodexu
Chabr – traktát mnicha Chrabra o slovanském písmu
Christ – Christinopolský apoštol
Ludm – Život sv. Ludmily
Mar – kodex Mariánský
Meth – Život Metodějův
Nicod – Nikodémovo apokryfní evangelium
Nom – Metodějův Nomokanon
Ochr – Ochridský apoštol
Ostr – Ostromirův evangeliář
Parim – souhrnné označení pro parimejníky
Pog – Žaltář Pogodinův
Pochv – pochvalná řeč ke cti Cyrila a Metoděje z 12. – 13. století
Rumj – Rumjancevská apokalypsa
Sav – cyr. evangeliář, psaný popem Sávou v 11. století
SinSluž – hlaholské zlomky byzantské liturgie
Slepč – apoštolář Slepčenský

Služ – liturgie sv. Basilia Velikého a zčásti Jana Zlatoústého, var. SlužSof^a

Sud – Zakon sudnyj ljudem

Supr – Supraslský kodex

VencNik – Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu

VencTr – legenda o přenesení ostatků sv. Václava z 15. století

VenProl – tzv. proložní legenda o sv. Václavu

Vit – Život sv. Víta

Zogr – kodex Zografský

atd. – a tak dále

apod. – a podobně

sv. – svatý

tj. – to je

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Bauerová, H. – Lotko, E.: K jazykovému typu srbocharvátštiny a češtiny. *Acta Univesitatis Palackianae Olomucesis Philologica*, 40, 1977.
- Čajka, F.: *Církevněslovanská legenda o svaté Anastázii*. Slovanský ústav AV ČR, Praha 2011.
- Graus, F.: Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách. *Český časopis historický*, 14, 1966, s. 479–495.
- Hauptová, Z.: Církevněslovanské písemnictví v přemyslovských Čechách. In: *Jazyk a literatura v historické perspektivě*. Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem 1998, s. 5–42.
- Hauptová, Z.: Příspěvek k výpůjčkám gramatických slov z neslovanských jazyků. *Slavia*, 27, Praha 1958.
- Havlová, E. – Erhart, A. – Janyšková, I. (red.): *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Sešity I–XIV. Academia, Praha 1989–2008, Sešity XV–XVI. Tribun EU, Brno 2012–.
- Kalhous, D.: Slovanské písemnictví a liturgie 10. a 11. věku. *Český časopis historický*, 108, 2010, s. 1–33.
- Konzal, V.: Církevněslovanská literatura – slepá ulička na prahu české kultury? In Jiroušková, L. (ed.): *Speculum medii aevi*. Koniasch Latin Press, Praha 1998, s. 150–162.
- Kurz, J. – Hauptová, Z. (ed.): *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I – IV. Academia, Euroslavica, 1966–1997.
- Mareš, F. V.: *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. Wilhelm Fink Verlag, München 1979.
- Mareš, F. V.: Církevněslovanské písemnictví v Čechách. In *Cyrlometodějská tradice a slavistika*. Torst, Praha 2000, s. 256–327.
- Mareš, F. V.: The Importance of Old Church Slavonic for Modern Slavic Studies. *Slavia*, 62, 1993, s. 3–7.

- Otto, J.: *Ottův slovník naučný*. 26. díl. J. Otto, Praha 1907.
- Rejzek, J.: *Český etymologický slovník*. Leda, Voznice 2012.
- Tkadlečík, V.: Systém cyrilské abecedy. *Slavia*, 41, 1972, s. 380–392.
- Třeštík, D.: Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století. Představy a skutečnost. In: Sommer, P. (ed.): *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha 2006, s. 219–236.
- Vašica, J.: Církevněslovanský penitenciál českého původu. *Slavia*, 29, 1960, s. 31–48.
- Vašica, J.: Metodějův překlad nomokánonu. *Slavia*, 24, 1955, s. 9–41.
- Večerka, R.: *Staroslověnská etapa českého písemnictví*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010.
- Vepřek, M.: Církevněslovanské památky českého původu s latinskou předlohou. *Slavia*, 82, 2013.
- Vepřek, M.: *Česká redakce církevní slovanštiny z hlediska lexikální analýzy*. Olomouc 2006.
- Vintr, J.: *Ostrovské rukopisy*. Refugium Velehrad-Roma, Olomouc 2014.
- Смирнов, С. И.: Нѣкоторая Заповѣдь – худой номоканунецъ. In: *Материалы для истории древнерусской покаянной дисциплины*. Изд. Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, Москва 1912.

ANOTACE

Příjmení a jméno: Bukovská Šárka

Fakulta: Filozofická fakulta

Katedra: Katedra bohemistiky

Název bakalářské diplomové práce: Církevněslovanský penitenciál českého původu

Vedoucí bakalářské diplomové práce: Doc. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Počet znaků: 91 482

Počet titulů použité literatury: 23

Klíčová slova: církevněslovanské písemnictví české redakce, Někotoraja zapověď, penitenciál, jazykové roviny, církevní slovanština

Charakteristika práce:

Někotoraja zapověď je církevněslovanský penitenciál českého původu, který vznikl pravděpodobně během 11. století. Dochoval se však pouze v ruskocírkevněslovanském opisu z 14. – 15. století.

Někotoroj zapovědi se věnuje také tato diplomová práce, která si klade za cíl analyzovat tento penitenciál z jeho obsahové i jazykové stránky. Zaměřili jsme se zejména na druhy pokání v penitenciálu a jejich zkracování a nahrazování. V jazykové části jsme provedli analýzu staroslověnských slov z hlediska jejich etymologie a výskytu v dalších staroslověnských památkách a dále jsme analyzovali české jazykové prvky vyskytující se v textu.

Summary

The Penitential called Někotoraja zapověď is supposed to be of the Czech origin, written in 11th century and transcribed in Russian Old Church Slavonic.

The aim of the present thesis is to analyse the content and language of the penitential. The attention is paid to the types of penitence and its redemption. Then we analyse Old Church Slavonic words and their etymology and their occurrence in other Old Church Slavonic texts. Then we analyse marks of Czech language in the text.